

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Abuşova Lalə Ağamehdi qızı

“Ticarətdə maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsi ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 - “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma: Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit.

Elmi rəhbər:

i.e.d.prof. Q.Ə.Abbasov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.f.d., b/m. Nəzakət Musayeva

Kafedra müdiri:

i.e.dok. prof. S.M.Səbzəliyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
FƏSİL I. TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN İQTİSADİ MAHİYYƏTİ VƏ ONLARIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN XARAKTERİSTİKASI.....	10
1.1 Maliyyə nəticələri və onların ticarət təşkilatının fəaliyyətində rolu.....	10
1.2 Maliyyə nəticələrinin formalaşması istiqamətləri və onların əsas prinsipləri.....	10
1.3 Maliyyə nəticələrinin beynəlxalq uçot və hesabatının tələblərinə uyğun təsnifatı.....	10
FƏSİL II. TİCARƏTDƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ UÇOT STANDARTLARINA UYGUN UÇOTU, ONLARIN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	10
2.1 Maliyyə nəticələrinin milli uçot standartlarının tələblərinə uyğun təşkili problemləri.....	10
2.2 Maliyyə nəticələrinin uçotunun operativ və analitikliyinin təşkili prinsipləri.....	10
2.3 Maliyyə nəticələrinin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının 30 yanvar 2017- ci ildə təsdiq etdiyi qərarına əsasən uçotunun təşkili prinsipləri.....	10
2.4 Maliyyə nəticələrinin uçotunun beynəlxalq uçot və hesabatının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi.....	10
FƏSİL III. MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	10
3.1 Maliyyə nəticələrinin təhlilinə dair ümumi prinsip və müddəalar.....	10
3.2 Maliyyə nəticələrinin satış və digər əlamətlər üzrə təhlili və onlardan formalaşan müddəaların təsərrüfat fəaliyyətinə tətbiqi yolları.....	10

3.3 Müasir şəraitdə maliyyə nəticələrinin təhlilinin təkmilləşdirilməsinə dair elmi yanaşmalar və onların təsərrüfat fəaliyyətində tətbiqi istiqamətləri.....	10
NƏTİCƏ.....	10
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	10

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, müəssisələrin maliyyə nəticələrinin uçotunun aparılması mühasibat işində əsas məsələlərdən biri hesab edilir. Müəssisənin fəaliyyətinin uğurları birbaşa olaraq maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlilinin düzgünlüyündən asılı olduğundan bu mövzu diqqəti daha çox cəlb edir. Ticarət müəssisələrinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləməsi onların iş fəaliyyətinin rentabelliyyənin təmin edilməsi və təsərrüfat hesabı prinsiplərinin dərinləşməsinə yollar açır. Bu da ticarət müəssisələrinin maliyyə nəticəsinin uçotu və təhlilinin təşkil edilməsini tələb edir.

Mənfəət iqtisadi və sosial problemlərin həll edilməsində çox mühüm əhəmiyyətə malik olduğu üçün hər zaman bu problem iqtisadçı və praktiklərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Həmin iqtisadçılar mənfəətin formalaşmasını, onun istifadə edilmə mexanizmini, vəzifələrini hərtərəfli araşdırmış və araşdırmaqdadırlar.

Dissertasiya işinin məqsədi müasir dövrdə maliyyə nəticələrinin uçotu aparılan və təhlil edilən zaman qarşıya çıxan problemləri həll etmək və onun təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra təkliflər işləyib hazırlamaqdır.

Tədqiqatın əsas vəzifələri dedikdə bilavasitə aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulur:

- mənfəətin mahiyyətini və funksiyalarını bazar iqtisadiyyatının və Beynəlxalq həm də milli uçot standartlarının tələblərinə uyğun tədqiq etmək;
- maliyyə nəticələrinin Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının 30.01.2017- ci il tarixdəki qərarına uyğun ümumi müddəalarını formalaşdırmaq;
- Beynəlxalq həm də milli uçot standartlarının şərtlərinə uyğun mənfəətin bölüşdürülməsi mexanizmini nəzərdən keçirmək;

- maliyyə nəticələrini müasir tələblərə uyğun təhlil etmək və onun təkmilləşdirilməsi yollarını əsaslandırmaq.

Tədqiqatın predmeti milli iqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində dayanaqlığın formalaşdırılması, milli iqtisadiyyatların inkişafının və innovasiyalaşdırılmasının sürətləndirilməsi, investisiyaların və yüksək texnologiyaların ölkəyə gətirilməsində yeni iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi, milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunması, ticarət sektoru sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, ixrac potensialının yüksəldilməsi üçün əlavə məhsuldar iqtisadi alət kimi ticarət müəssisələrində səmərəli istifadə problemlərindən və onların təşkilinin prioritetlərindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin predmeti ticarətdə maliyyə nəticələrinin formalaşmasının uçuotu və təhlilinin metodik, praktik və nəzəri məsələlərinin araşdırmaqdan ibarətdir. Tədqiqatın metodiki və nəzəri əsası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarından, Azərbaycan Respublikasının qanunları, həmçinin, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Nazirlər Kabineti və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin gəlir və xərclərinin formalaşması üzrə normativ sənədlərdən, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrdə mənfəətin formalaşması və istifadəsinin uçuotu mexanizmindən ibarətdir. Bundan başqa, işdə mənfəətin funksiyaları, onun göstəricilərinin formalaşması istiqamətləri və müasir problemləri üzrə mövcud iqtisadi ədəbiyyatdan istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, maliyyə nəticələri haqqında hesabatın materiallarından, elmi –praktiki konfransların materiallarından, müəssisədə mənfəətin uçuotuna aid xüsusi ədəbiyyatdan və başqa mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodiki bazası problemin spesifik özəlliklərinə adekvat olaraq formalaşdırılmışdır. Tədqiqat prosesində istifadə edilən iqtisadi- statistik qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma və konseptual metodlardan istifadəyə üstünlük verilmişdir.

Elmi işin yeniliyi. Tədqiqat işində bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi ilə bağlı olaraq ticarətdə maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində prinsip etibarilə yeni hərəkət sxemi təklif edilmişdir.

Dissertasiya işində müəssisənin materialları əsasında balans mənfəətinin kompleks təhlili aparılmışdır. Bazar münasibətləri şəraitində mənfəətin formalaşması və onun istifadəsinin təhlilinə aid metodoloji yanaşma da hazırlanmışdır. Təklif edilən bu metodik yanaşma maliyyə nəticələri haqqında hesabat mənbələrinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün şərait yaradır. Tədqiqat işində hesabat mənbələrinin təkmilləşdirilməsi yönümlü bir sıra təkliflər də var.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlilinə dair tədqiqat işində göstərilən tövsiyələr ticarət müəssisələrində mənfəətin formalaşması və onun uçotunun daha da təkmilləşdirilməsində əsaslı rol oynaya bilər.

Maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsinə dair bir sıra təkliflər də irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya mövzusu ilə bağlı tezis və məqalə çap olunmuşdur. Tədqiqat işinin əsas müddəaları aşağıdakı kimi təsdiqetmədən keçmişdir:

1. Ticarətdə maliyyə nəticələrinin Beynəlxalq və Milli Uçot Standartlarına uyğun uçotu və təhlilinin təkmilləşdirilməsi yolları // Magistrantların XVII Respublika Elmi konfransının materialları, SDU, Sumqayıt, 2017 səh 163;

2. Maliyyə nəticələrinin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının 30 yanvar 2017 – ci ildə təsdiq etdiyi qərarına əsasən uçotunun təşkili prinsipləri // Magistrantların I Elmi-Praktiki Konfransı, UNEC BMDM, Bakı, 2018 (çapdadır).

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Fəsil 1. Ticarət müəssisələrində maliyyə nəticələrinin iqtisadi mahiyyəti və onların idarə edilməsinin xarakteristikası.

1.1 Maliyyə nəticələri və onların ticarət təşkilatının fəaliyyətində rolu.

Maddi istehsal sahələrindən biri kimi xidmət sahəsi cəmiyyətin məhsuldar fəaliyyətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Xidmətlərə olan ehtiyacların son illərdə sürətlə artması, xidmət sahəsinin inkişafı iqtisadiyyatda biznes məqsədli quruluşdakı dəyişikliklərdən, əhalinin real gəlirinin yüksəlməsindən, insanların həyat tərzinin durmadan yaxşılaşmasından irəli gəlir.

Xidmət sahələrinin xarici ölkələrdə integrasiyasının qloballaşdığı müasir şəraitdə ticarət müəssisələrinin rolu daha da artmışdır.[4, 2015, s.4]

Müəyyən olunmuş qaydalarda dövlət qeydiyyatından keçib ticarət fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxs yaxud fərdi sahibkar isə ticarət subyekti adlanır və onun növləri kimi topdan ticarət müəssisələri və pərakəndə ticarət müəssisələri mövcuddur.

Ölkədə əmtəə dövriyyəsinin əsas formalarından biri topdansatış ticarətdir. Topdansatış ticarətin əsas təyinatı pərakəndə satışla ictimai iaşə müəssisələrini xalq istehlakı malları ilə təmin etməkdir. Topdansatış müəssisələri malsatan və alıcı təşkilatlarla müqavilə bağlayır, təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunu aparır, balans və digər hesabat formalarını tərtib edir.

Topdansatış bazalarında mühasibat uçotu qarşısında əmtəə dövriyyəsi tapşırığının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət, malların saxlanması üzərində nəzarət, ümumi gəlir planının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət kimi bir sıra vəzifələr durur.

Topdansatış əmtəə dövriyyəsinin həcmnin artması və çeşidlərinin, eləcə də informasiya həcmnin və operativliyin genişləndirilməsi mühasibat uçotuna olan tələbatı daha da artırmış olur ki, bu da əmtəə əməliyyatları uçotunun

təkmilləşdirilməsi zəruriliyini meydana çıxarır. Buna da mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması yolu ilə nail oluna bilər.

Əmtəə dövriyyəsinin sonuncu mərhələsi isə pərakəndə ticarət hesab olunur. Bu ticarətdə əmtəələr istehlakçılara nağd və kredit yolu ilə satılır.

Pərakəndə ticarət müəssisələrində əmtəə əməliyyatlarının uçotunun xüsusiyyətləri bu ticarət sisteminin özünün təşkili və idarə olunma prinsipləri ilə bağlıdır. Pərakəndə ticarət müəssisələrində maddi məsul şəxslər tərəfindən qəbul edilən və məxaric edilən mallar pərakəndə satış qiyməti ilə qiymətləndirilir. Maddi məsul şəxslər malların normal saxlanılmasında, xarab olma və oğurluq hallarının, mənimlənmələrin və digər itkilərin qarşısının alınmasında, eləcə də müəyyən edilmiş müddətdə əmtəə və taraların hərəkəti haqqında mühasibatlığa hesabat verməkdə cavabdehdir.[13, 2017, s.118]

Ticarət müəssisələrinin fəaliyyətinin iqtisadi məzmunu funksiyalarının fəaliyyətində öz əksini tapmışdır. Əsas funksiya əmtəə dəyər formasının pul formasına çevrilməsi ilə müşayiət olunur.

Ticarət müəssisəsi əsas funksiyanı reallaşdırmaqdan ötrü köməkçi funksiyalar da həyata keçirir. Bunlara istehlakçıların tələbatlarının öyrənilməsinə, mal tədarükünə dair müqavilələrin bağlanılmasını, mal çeşidinin formalaşdırılmasını aid etmək olar.

Maliyyə nəticələrinin pərakəndə ticarət müəssisələrində rolu olduqca böyükdür. Bunu illər ərzində müəssisələrin həyata keçirdikləri uğurlu ticarət nəticəsində satışdan gəlirləri artımlarda, ötən illərə nisbətən göstəricilərin faizlərindəki yüksəlmələrdə görmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2017-ci il 13 dekabr tarixinə göstərmiş olduğu pərakəndə ticarət dövriyyəsi haqqında məlumatlara nəzər yetirək.

Pərakəndə ticarət şəbəkəsində 2017- ci ilin yanvar- noyabr aylarında satılmış məhsulların dəyəri eynilə əvvəlki ilin həmin dövrünün səviyyəsini müqayisəli qiymətlərlə 2,3 faiz üstələmiş, 30,9 milyard manat olmuşdur. Ərzaq məhsulları, tütün məmulatları və içkilər ticarət dövriyyəsinin 15623,8 milyon manatını, qeyri-ərzaq məhsulları isə 15239,0 milyon manatını təşkil etmişdir. Satılmış məhsulların dəyəri 2016-cı ilin yanvar- noyabr aylarının göstəricilərini müvafiq olaraq 1,9 faiz və 2,7 faiz üstələmişdir.

Hesabat dövründə məhsul bazarı aşağıda verilən göstəricilərlə xarakterizə olunmuşdur:

Cədvəl 1

Məhsul qruplarının adları	Satışdan gəlir,milyon manatla	2016- cı ilin yanvar-noyabr aylarına nisbətən,faizlə
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	30862,8	102,3
o cümlədən,		
ərzaq məhsulları	14188,6	102,0
içkilər və tütün məmulatları	1435,2	100,9
toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabılar	5667,2	103,1
elektrik malları və mebellər	1930,8	102,1
kompüterlər,telekommunikasiya avadanlıqları və çap məhsulları	228,2	101,5
əczaçılıq və tibbi mallar	423,2	101,4
avtomobil yanacağı	1651,0	99,8
digər qeyri- ərzaq məhsulları	5338,6	103,6

Alıcıların hesabat dövründə son istehlak məqsədilə aldıkları mallara xərclədiyi vəsaitin 46,0 faizi ərzaq məhsullarının, 18,4 faizi toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabıların, 6,3 faizi elektrik malları və mebellərin, 5,3 faizi avtomobil yanacağı, 4,6 faizi içki və tütün məmulatlarının, 1,4 faizi əczaçılıq və tibbi malların, kompüter və telekommunikasiya avadanlıqları, çap məhsullarının, 17,3 faizi qeyri- ərzaq məhsullarının alınmasına sərf olunmuşdur.

2017 – ci ilin yanvar – noyabr aylarında istehlak məhsullarının satış faizi belə olmuşdur:

Cədvəl 2

Sahibkarlar tərəfindən	53, 9%
Bazar və yarmarkalarda	34,1%
Ticarət müəssisələri tərəfindən	12,0%

Bu göstəriciləri 2016- cı ilin eyni dövrü ilə müqayisə etsək görürük ki, pərakəndə ticarət dövriyyəsi real ifadədə aşağıdakı faiz hesabları qədər artmışdır:

Cədvəl 3

Fərdi sahibkarlar üzrə	1,3%
Bazar və yarmarkalar üzrə	1,5%
Müəssisələr üzrə	9,7%

Əhalinin bir nəfərinə düşən orta aylıq pərakəndə ticarət dövriyyəsi 2017- ci ilin yanvar- noyabr aylarında 288,3 manat olmuşdur. Bu göstərici 2016- cı ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən nominal ifadədə 39,8 manat çox olmuşdur.

Ticarət şəbəkəsində bir ölkə sakini hər ay orta hesabla 145,9 manatlıq ərzaq məhsulları, içkilər, tütün məmulatları, 142,4 manatlıq isə qeyri - ərzaq məhsulları almışdır. [21]

Bildiyimiz kimi, ticarət müəssisəsinin maliyyə nəticələri hesabat dövründə istehsal və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan göstəricilərdir. Müəssisənin maliyyə nəticələri haqqında informasiyaları uçotda formalaşdıran əsas elementlər gəlirlər və xərclərdir. Müəssisənin maliyyə nəticələri onun özünəməxsus kapitalına görə müəyyənləşir.

Gəlir aşağıda göstərilənlərdən ibarətdir:

1. - “Əsas əməliyyat gəlirləri”;
2. - “Sair əməliyyat gəlirləri”;
3. - “Fəaliyyətin dayandırılmasından yaranan gəlirlər”;
4. - “Maliyyə gəlirləri”;
5. - “Fövqəladə gəlirlər”. [22, 2017, s.163]

Tədavül xərcləri əmək, maddi həmçinin maliyyə xərclərini özündə birləşdirir və aşağıdakıları əks etdirir:

1. “Satışın maya dəyəri üzrə xərclər”;
2. “Kommersiya xərcləri”;
3. “İnzibati xərclər”;
4. “Sair əməliyyat xərcləri”;
5. “Fəaliyyətin dayandırılmasından yaranan xərclər”;
6. “Maliyyə xərcləri”;
7. “Fövqəladə xərclər”. [12, 2018/ 03]

Müəssisənin maliyyə nəticəsi – mənfəət müəssisənin iqtisadi maraqlarının yaradılmasında əsas rol oynayır. Müəssisənin iqtisadi maraqları müəssisənin iqtisadi və sosial inkişafının əsasını təşkil edir.

Ticarətin mənfəəti müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini özündə təcəssüm etdirir. Mənfəət həm maddi istehsal, həm də xalq təsərrüfatının təsərrüfat hesablı müəssisələrinə, həmçinin, xidmət dairəsi müəssisələrinə də xas olan iqtisadi kateqoriyadır.

Mənfəət istehsalın genişləndirilməsi üçün mühüm iqtisadi vasitə olub, xalqın maddi və mədəni tələbatlarını ödəməkdən ötrü istehsalın daha da genişləndirilməsinə yönəldilir. Müəssisələr, eləcə də ticarət müəssisələri mənfəəti istehsalın həcmi genişləndirməklə, əmək məhsuldarlığını yüksəltməklə, məhsulun maya dəyərini aşağı salmaqla, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla artırmaqla artıra bilər.

Ticarət müəssisəsinin ümumi mənfəəti fəaliyyətin son maliyyə nəticəsini xarakterizə edir. [7, 2010, s.339]

Hər bir hüquqi və ya fiziki şəxsin başlıca məqsədi mənfəət əldə etmək uğrunda mübarizə aparmaq, onu artırmaqdan ötrü bir sıra üsullardan istifadə etməkdir. İqtisadi mexanizmdə mənfəətin rolu olduqca böyükdür, bu da onun yerinə yetirmiş olduğu aşağıdakı vəzifələrdən irəli gəlir.

Mənfəətin istehsalda əmək məsrəflərinə qənaət etməsinin ölçüsü olması onun mühüm vəzifələrindən biridir. Çünki, mənfəət əməyə qənaət edildikdə, məsələn, əmək məhsuldarlığı yüksələn zaman, buraxılmış hər məhsulun bir vahidinə çəkilmiş xərc aşağı salınarkən mümkün olur.

Mənfəət kommersiya hesablı müəssisələrin iqtisadi mənafeələrindən əlavə, ümumxalq mənafeələrini də ifadə etdiyinə görə onun hamsı müəssisənin sərəncamında qalmır, bir hissəsi ümumdövlət pul vəsaitləri fonduna daxil olur. Bununla da mənfəətin ikinci vəzifəsi olan – ehtiyatların istehsal sahələri arasında bölüşdürülməsi, dövlət büdcəsi vasitəsilə milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü vəzifəsi meydana çıxır.

Bazar münasibətlərinin formalaşması ilə əlaqədar olaraq ölkəmizdə mənfəətin bölgü funksiyasında müəyyən dəyişikliklər olmuşdur. Bu da öz ifadəsini müəssisə tərəfindən əldə edilən mənfəətdən dövlətə ödənilən vergilərdə tapmışdır.

Mənfəətin vəzifələrindən biri kimi stimullaşdırma vəzifəsini göstərmək olar. Bu vəzifə digər iki vəzifə ilə əlaqədardır. Belə ki, stimullaşdırma vəzifəsi öz əksini mənfəətin müəyyən nisbətdə bölüşdürülməsində, müəssisələrin və cəmiyyətin mənafeələrinin düzgün əlaqələndirilməsində tapır. Əgər mənfəət cəmiyyətlə müəssisə arasında düzgün bölüşdürülərsə əməyə bu zaman qənaət edilir, istehsal xərclərinin azaldılması və istehsalın nəticələrinin daha da yaxşılaşdırılması üçün stimulyar yaranır.[26.]

1.2 Maliyyə nəticələrinin formalaşması istiqamətləri və onların əsas prinsipləri.

Pərakəndə ticarət təşkilatlarında mənfəətin yaranması öz xarakterlərinə əsasən aşağıdakı yerlərə ayrılır :

- Malların satışından əldə olunan mənfəət – bu mənfəət ticarətin əsas mənfəət mənbəyi hesab edilir.
- Ticarət təşkilatlarının qeyri – ticarət fəaliyyətlərindən əldə etdikləri mənfəət – buraya ticarət təşkilatlarının sənaye, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, tara üzrə əməliyyatlar, parça biçimindən əldə olunan mənfəətləri daxildir.
- Ümumittifaq əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq məsrəflərin ödənilməsi üçün dövlət büdcəsində ayırmalar.
- Planlaşdırılmayan gəlirlərin planlaşdırılmayan məsrəflərdən çox olması.[16, 2012, s.104]

Planlaşdırılmayan gəlirlərə malgöndərənlər tərəfindən müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməməsi ilə əlaqədar olaraq onlardan alınan cərimələr, inventarizasiya aparılan zaman mal – maddi dəyərlərin artıq çıxması və s. aid edilir.

Planlaşdırılmayan məsrəflər dedikdə isə malların yarasız hala düşməsi, ticarət müəssisələri tərəfindən cərimələrin ödənilməsi kimi yaranan məsrəflər başa düşülür.

Pərakəndə ticarət fəaliyyəti, müasir marketinq fəaliyyətlərinin son nöqtəsidir. Müxtəlif mərhələlərdən keçərək müştərilərə təqdim edilməyə hazır hala gələn məhsul və xidmətlər, mağazalarda son istifadəçi ilə qarşılaşırlar.

Pərakəndə ticarət müəssisələrindən biri olan “Bazarstore” mağazalar şəbəkəsinə diqqət yetirək.

Bu mağazada marketdaxili maliyyə dövriyyəsinə hesablamaq bir çox proseduralardan asılıdır. Prosedurların ən birincisi marketdaxili düzülüşdür. Bu düzülüşə düzgün əməl edilərsə “cəlbedici” xüsusiyyəti əldə etmək mümkündür.

Marketə daxil olan şəxs həmin yeri sona qədər gəzməyə, axtarmağa və hər bir şeydən yararlanmağa təhrik olunur.

İkinci vacib şərtlərdən biri musiqi zövqünə riayət etməkdir. Bu əsasən insan psixologiyasına təsir edən ən vacib amildir. Günün birinci yarısı və ikinci yarısı nəzərə alınaraq istifadə olunan musiqi çalarları müştərini daha çox cəlb edir.

Üçüncü nəzərə alınacaq ən vacib prosedur hər an və yaxud hər gün istifadə oluna biləcək şeylərin marketin ən sonunda yerləşdirilməsidir. Sual oluna bilər ki, nə üçün? Çünki müştəri marketin sonuna çatana qədər bir çox şöbədən keçmiş olur ki, bu da həmin şöbələrdəki məhsulların müştəri tərəfindən görülüb alınmasına şərait yaradır.

Hər bir prosedura əməl etmək ayrıcalıqda vacib şərtlərdən biridir. Əgər bu şərtlərə əməl edilməzsə aşağıdakı problemlərin baş verməsi qaçılmazdır:

1. Müştəri sayının azalması.
2. Firmalar tərəfindən təqdim edilən “qiymət endirimi” kimi təklifləri qaçırtmaq.
3. Əvvəlki gün sonunda əldə edilən gəlirlərin azalması.
4. Müştəri məmnunluğunun azalması.
5. Yaranacaq xərclərin qazancı üstələməsi.

Sözü gedən pərakəndə ticarət müəssisəsində 2017- ci ilin dekabr ayı ərzində hər hansı məhsulun, məsələn, “Sab kolbasa” məhsullarının aylıq plan göstəricilərinə baxaq.

Cədvəl 4

Məhsul	Kassa satışı	Satışdan gəlir	Qiymət endirimi	Satış qiyməti
Sab kolbasa	3872.00	9480.00 AZN	180.20 AZN	7292.30 AZN

Burada ilk bölgü dəyərləndirilən ili, növbəti bölgü məhsulun adını ifadə edir, üçüncü bölgü pərakəndə ticarət müəssisəsində dekabr ayı ərzində müştərilərin həmin çeşid məhsuldan kassadan neçə dəfə keçdiyinin sayıdır. Dördüncü bölgüdə məhsulun satışından ümumi olaraq yaranan gəlir, beşinci bölgüdə həmin məhsula müştərilər üçün endirilmiş qiymət göstərilmişdir. Altıncı bölgü isə məhsula firma tərəfindən qoyulmuş satış qiymətidir. Altıncı bölgü ilə dördüncü bölgü arasındakı, yəni satış qiyməti ilə satışdan gəlir arasında yaranan fərq müəssisənin qazancını müəyyən etmiş olur.

Zaman keçdikcə yaranan satış sektorları bir biri ilə rəqabətə keçir, nəticədə də qazanan müştərilər olur. Yeni sektorlar rəqabət apardıqca yarana biləcək ilk plan məhsulların qiymətini maksimum dərəcədə aşağı salmaq olur. Bəzi satış sektorları bu qanunauyğunluğa düzgün riayət etməklə illik dəyərləndirmələrini qaldırmış olurlar. “Bazarstore” mağazalar şəbəkəsində “Sab kolbasa” nın illik dəyərləndirmələrinə nəzər yetirək:

Cədvəl 5

İl	Məhsul	Satışdan gəlir	Satış qiyməti	Qiymət endirimi	Satışın miqdarı
2016	Sab kolbasa	111250.00AZN	85576.92 AZN	1028.00 AZN	10378 KQ
2017	Sab kolbasa	125116.00AZN	96243.00 AZN	1246.00 AZN	12765 KQ

İllik dəyərləndirmə göstəricilərindən aydın olur ki, düzgün aparılmış qanunauyğunluq nəticəsində illik artım yaranmışdır. Gəlirlərin formalaşmasına şərait yaradan bütün amillər nəticəsində müəssisədə satışın miqdarı artmış, satışdan gəlirdə yüksəlmə baş vermişdir.

Cədvəldən də göründüyü kimi məhsula edilən qiymət endirimlərinin də maliyyə nəticələrinin formalaşmasında mühüm rolu vardır. Düzgün vaxtda, düzgün məhsula edilmiş endirim alıcıları pərakəndə ticarət müəssisəsinə daha çox cəlb edir. Nəticədə isə qazanan hər iki tərəf olur. Həm alıcılar müəyyən qədər az pul xərcləyərək həmin məhsulu əldə etmiş olur, həm də müştəri sayının çoxalması nəticəsində həm endirimli məhsula, həm də digər məhsullara tələbat artmış olur.

Təsərrüfat hesabı – müəssisələr arasında, eləcə də dövlətlə müəssisələr arasında mövcud olan iqtisadi əlaqələr sistemini ifadə edən anlayışdır.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə təsərrüfat hesabı da təkmilləşir, xalq təsərrüfatının bütün müəssisələrində istifadə olunur.

Müasir dövrdə təsərrüfat hesabının aşağıdakı prinsipləri vardır:

Müəssisələrin öz xərclərini gəlirləri ilə ödəməsi prinsipi – Müəssisənin təsərrüfat hesablı fəaliyyətinin əsasında istehsal və tədavül xərcləri, ticarətdən və digər fəaliyyət sahələrindən əldə etdiyi gəlirləri dayandır.

Müəssisələrin operativ təsərrüfat müstəqilliyi prinsipi, müəssisənin ayrıca təsərrüfat vahidi kimi çıxış etməsindən, mühasibata və müstəqil balansla sahib olmasından ibarətdir.

Müəssisənin və onun kollektivinin maddi marağı və məsuliyyəti prinsipi ondan ibarətdir ki, müəssisə maddi məsuliyyət daşımalı, büdcəyə ödənilməli olan ödənclər vaxtlı vaxtında həyata keçirilməlidir.

Manatla nəzarət olunma prinsipi – bu prinsip tək-cə malgöndərənlər deyil, həm də ticarət müəssisələri yerinə yetirir. Bu prinsip təşkilatları qənaət rejiminə ciddi surətdə əməl etməyə, vəsaitlərdən səmərəli istifadə etməyə, dövrüyyə vəsaitlərinin dövretmə sürətlərini artırmağa vadar edir.

Ticarətdə təsərrüfat hesabının bu prinsipləri bir qədər məhduddur.

Tam təsərrüfat hesablı ticarət müəssisələrinə ən iri müəssisələr aid edilir. Bu müəssisələr özlərinin müstəqil balansına sahib olurlar. Onlar bankdan kreditlər alır, malgöndərənlərlə müqavilələr imzalayırlar.

Natamam təsərrüfat hesablı ticarət müəssisələrinə isə nisbətən kiçik müəssisələr aid edilir. Onlar da müstəqil balansla malik olurlar, amma tam təsərrüfat hesablı müəssisələrdən fərqli olaraq bu müəssisələrin Mərkəzi Bankda hesablaşma hesabı olmur.

Müəssisələrdə təsərrüfat hesabının möhkəmləndirilməsi ilkin olaraq, müəssisələrin fəaliyyət istiqamətlərinin genişləndirilməsini, maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsini, kollektivlərin marağının artırılmasını tələb edir.

İdarəetmənin inzibati metodunun iqtisadi metodla əvəz olunması nəticəsində ticarətin planlaşdırılmasında bir sıra yeni prinsiplər meydana gəlmişdir:

1. Planların elmi əsaslandırılması prinsipi.

2. Planlaşdırmanın kompleksliliyi prinsipi.
3. Planlaşdırmanın aramsızlığı prinsipi.

Elmi əsaslandırma prinsipi. Planların elmi əsaslandırılması müəssisələrin ticarət fəaliyyətlərinin keyfiyyətinin artmasına, iqtisadi effektivliyin artırılmasına əsaslanmalıdır.

Ticarətin planlaşdırılması sahələrarası proqramın reallaşdırılması ilə birbaşa əlaqədardır. Ticarətin plan iqtisadi göstəriciləri ilə digər göstəriciləri arasında əlaqə qurulmalıdır.

Komplekslilik prinsipi. Bu prinsipdə planların effektivliyinin təmin edilməsi son nəticə formasında əhalinin maddi və iqtisadi xərcləri qarşısında özünü göstərir.

Daxili sahələrarası komplekslik prinsipi ticarətin planlaşdırılmasında sistem daxili və təsərrüfat hesablı həlqələrin balanslaşdırılmasını təmin etməlidir.

Mövcud olan kompleks əlaqələrə, əhalinin tələbi və mal təklifinin formalaşmasına diqqət yetirmək lazımdır. [7, 2010, s.334]

1.3 Maliyyə nəticələrinin beynəlxalq uçot və hesabatının tələblərinə uyğun təsnifatı.

Müasir dövrdə maliyyə nəticələrinin beynəlxalq uçot və hesabatının tərtibinə aid iki yanaşma mövcuddur. Yanaşmaların birincisində istehsal məsrəfləri və onların açıqlanması, ikincisində isə məhsulların maya dəyəri öz əksini tapmışdır. Hər iki yanaşmanın tərtib edilməsi nəticəsində xərclər və onların formalaşmasına aid bərabər nəticələr əldə edilir.

Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarında maliyyə nəticələrinin uçotu və hesabatına aid forma tərtib edilməmişdir. Amma onun təsnifatı ilə əlaqəli vacib məsələlər 1 №-li MHBS- da əks olunmuşdur. Bu məsələlərə aşağıdakılar aid edilir:

1. Açıqlanmış informasiyaların minimal tələbləri göstərilməlidir;
2. Həmin göstərilən tələbatlar sözügedən hesabatda aydın şəkildə ifadə edilməli və izahatda şərh olunmalıdır. [24, 2017]

Son zamanlarda “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatın təsnifatında əsaslı dəyişikliklər aparılıb. Eyni zamanda təşkilatın balans mənfəətinin formalaşmasını xarakterizə edən göstəricilərin də tərkibi genişləndirilmişdir.

MHBS- nın 1№-li standartına uyğun olaraq mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabatə ən azı aşağıdakı maddələr daxil edilməlidir:

- Əsas gəlir;
- Əməliyyat fəaliyyətinin nəticələri;
- Maliyyələşdirmə üzrə məsrəflər;
- İştirak payı metodu ilə uçota alınmış birgə müəssisələrin və asılı müəssisələrin mənfəətində və ya zərərində əsas müəssisənin payı;
- Mənfəət vergisi üzrə xərclər;
- Adi fəaliyyətdən mənfəət və ya zərər;

- Fövqəladə məsrəflər;
- Azlıq təşkil edən mülkiyyətçilərin payı;
- Hesabat dövründə xalis mənfəət və ya zərər.

Yuxarıda göstərilmiş maddələr üzrə informasiya təqdim edildikdə müəssisə bu standartla əsasən müəyyən edilmiş “mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatın formatını qoruyub saxlamalıdır. Bu maddələrin adlarının dəyişdirilməsinə yalnız digər müvafiq MMUS ilə tələb olunduğu zaman yol verilir.[24, 2017, s.93]

Dünya praktikasında bu hesabatın tərtib edilməsi üçün “Maliyyə hesabatının təqdim edilməsi” Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının (MHBS) tövsiyələrindən istifadə edilir, Azərbaycan praktikasında isə Milli Mühəsibat Uçotu Standartı (MMUS) əsasında uçota alınır. 16 MHBS və 37 MMUS mövcuddur.

Dünya praktikasında mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabatda daxil olan informasiyalar aşağıdakı göstəriciləri açıqlayır:

- satışdan və sair əməliyyat fəaliyyətindən mədaxil;
- hesablanmış amortizasiya məbləği;
- faizlər şəklində gəlirlər;
- investisiyalardan gəlirlər;
- faizlərin ödənilməsi ilə bağlı xərclər;
- mənfəət vergisi;
- əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan xərclər;
- qrupdaxili mühüm əməliyyatlar;
- hesabat dövrü ərzində xalis gəlir.

MHBS- nın 1№-li standartına əsasən müəssisə, əvvəlki uçot qaydalarından MHBS-lara keçidin onun maliyyə vəziyyətinə, maliyyə nəticələrinə, pul vəsaitlərinin axınına necə təsir etdiyini göstərməlidir.

“Maliyyə hesabatlarının təqdimatı” adlı 1 Nöli Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartında göstərilmişdir ki, müəssisənin müxtəlif fəaliyyətlərinin, əməliyyatlarının nəticələri tezliyinə, mənfəət və ya zərərlər yaratmaq imkanlarına və qabaqcadan ehtimal edilə bilmə mümkünlüyünə görə fərqləndiyi üçün, maliyyə nəticələrinin komponentlərinin açıqlanması müəssisənin əldə etdiyi maliyyə nəticələrinin anlaşıla bilməsinə və gələcək nəticələrin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinə yardım edir. Müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin izah edilməsi tələb olunduqda mənfəət və ya zərərlər haqqında hesabatla əlavə maddələr daxil edilə, maddələrin açıqlanması və onların yerləşmə qaydası dəyişdirilə bilər. Nəzərə alınmalı amillərə gəlir və xərclərin müxtəlif komponentlərinin xüsusiyyətləri, funksiyaları və əhəmiyyətliliyi daxildir.

Hesabat dövründə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri dedikdə, təsərrüfat fəaliyyətinin gedişi zamanı yaranan əmlakın təmiz dəyərinin artması və yaxud da azalması başa düşülməlidir. Mühasibat uçotunda hesabat dövrü ərzində təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri bütün mənfəət və zərərlərin hesablanıb balanslaşdırılması yolu ilə müəyyənləşdirilir. Bunun üçün də 801 “ Ümumi mənfəət (zərərlər)” adlı hesabdən istifadə edilir. Bu hesabın saldosu yəni, debet üzrə - zərər, kredit üzrə - mənfəət müəssisənin hesabat dövrünün əvvəlindən başlayaraq maliyyə nəticələrini əks etdirir.

“Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı üzrə əməliyyatları əks etdirməkdən ötrü kumulyativ prinsiplərdən istifadə edilir. Bu prinsipin əsası belə ifadə edilir ki, mənfəət və zərərlər göstəriciləri hesabda hesabat ilinin əvvəlindən başlayaraq artan yekunla cəmləşdirilir. “ Ümumi mənfəət (zərərlər)” adlı hesab üzrə qalıq bütün mənfəət və zərərləri ilin əvvəlindən başlayaraq hesablamaq yolu ilə əldə edilir.

801 “ Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabında təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri aşağıdakı kimi əks etdirilir:

1. Məhsulların, iş və xidmətlərin satışından əldə olunan nəticələr (mənfəət və zərərlər) kimi.

2. Bilavasitə məhsul satışı ilə əlaqədar olmayan, satışdankənar mənfəət və zərərlər adlandırılan nəticələr kimi.

Bu iki forma arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, satış prosesindən əldə edilən mənfəət və zərərlər əvvəlcədən satışın uçotu üzrə müxtəlif hesablarda aşkara çıxarılır, daha sonra 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabına köçürülür. Satışdankənar gəlirlər, zərərlər və itkilər isə qabaqcadan hər hansı bir hesabda qeyd aparılmadan 801 sayılı hesabın debet və ya kreditində əks etdirilir.

801 “ Ümumi mənfəət (zərərlər)” adlı hesabda satış əməliyyatlarıyla əlaqədar olmayan mənfəət və zərərlər də əks etdirilir. Satışdankənar maliyyə nəticələri deyərkən digər müəssisələrin fəaliyyətlərində iştirakdan gəlirlər, həmçinin həmin müəssisə üçün təsadüfi olan mənfəət və zərərlər başa düşülməlidir.

Digər müəssisələrin fəaliyyətində iştirakdan gəlirlərə övlad müəssisələrin mənfəətinin bir hissəsi, səhmdar üzrə dividendlər və s. aid edilir. Müəssisənin əmlakının icarəyə verilməsindən əldə edilən gəlirlər də bu qrupda uçota alınır. Belə gəlirlərin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin 2 variantı mümkündür:

- 1) Pulun həqiqətən daxil olması.
- 2) Gəlirlərin əvvəlcədən müvafiq hesablar vasitəsilə hesablanması.

Digər müəssisələrin kapitalında iştirak və dividendlərdən pul vəsaitinin faktiki daxil olması mühasibat uçotu hesablarında belə uçota alınır:

Dt 223 “Bank hesablaşma hesabları”

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)”

Maliyyə əməliyyatlarından gəlir və zərərlər valyutaların məzənnə fərqindən, borc verilən vəsaitlərə görə faizlərdən, həmçinin valyutaların, səhmlərin və digər maliyyə sərvətlərinin satın alınması ilə əlaqədar xərclərdən ibarətdir. Azərbaycanda borclar və kreditlərdən istifadəyə görə faizlər məhsulların maya dəyərinə aid edilir.

Dünya praktikasında kreditlərə görə faizlərin uçotunun başqa qaydası mövcuddur.

Xarici ölkələrdə borc vəsaitlərindən istifadəyə görə faizlər bir neçə maliyyə əməliyyatlarından zərərlər kimi qeydə alınır və 801 saylı hesabın debetinə yazılır.

Bizim uçot praktikasında bu qaydaya əməl edilməsi məqsədəuyğun ola bilərdi.

FƏSİL II. Ticarətdə maliyyə nəticələrinin beynəlxalq və milli uçot standartlarına uyğun uçotu, onların təşkili problemləri və təkmilləşdirilməsi yolları.

2.1 Maliyyə nəticələrinin milli uçot standartlarının tələblərinə uyğun təşkili problemləri.

Hər bir müəssisənin maliyyə göstəriciləri onun təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri olan xərclər və gəlirlərin müqayisə edilməsi yolu ilə əldə edilir.

Demokratik cəmiyyətdə bütün müəssisələr, eləcə də ticarətlə məşğul olan təşkilatlar öz fəaliyyət sferalarına uyğun xidmət göstərir və daim inkişaf edirlər. Ticarət güzəşti və əlavəsinin həcmi, onun təqdim olunması müvafiq aktlara uyğun olaraq nizamlanır. Əsas etibarı ilə ticarət güzəşti və əlavəsi ticarətlə məşğul olan şirkətlər üçün müəyyənləşir.

Məhsulların satış qiymətlərinə nisbətən faizlə müəyyənləşdirilən güzəşt ticarət güzəşti adlanır.

Ticarət müəssisələrinin ümumi gəliri öz mahiyyətinə əsasən satılan məhsulların ticarət güzəştinin səviyyəsi ilə müəyyən olunur.

Ticarət güzəşti ticarət müəssisəsinə məxsusdur və ümumi gəlir hesab edilir, sintetik uçotu 603 sayılı “Verilmiş güzəştlər” adlı hesabında həyata keçirilir.

Göstərilən hesabların məbləğləri 431 və 531 “ Malsatan və podratçılara uzun və qısa müddətli kreditor borcları” və dissertasiya işində pərakəndə ticarət müəssisəsindən bəhs edildiyindən 205.2 sayılı hesabın “ Pərakəndə ticarətdə olan mallar” jurnal – orderlərin cədvəlində cəmləşir. [1, 2017, s.138]

Malların pərakəndə ticarət müəssisələrinə mədaxili hesab – faktura və tədiyyə tələbnaməsi, kimi sənədlərə əsasən həyata keçirilir. Mallar həmin sənədlər əsasında mədaxil edilən zaman təqdim edilmiş ticarət güzəştləri uçot reqistrlərində əks etdirilir.

Hesablaşma sənədində göstərilmiş ticarət güzəştinin məbləği 603 sayılı hesabın kreditinə, 431 və ya 531 sayılı hesabın debetinə yazılır. Beləliklə, 603 sayılı hesab 431 və ya 531 sayılı hesablə müxabirləşir.

Anbardan məhsulların buraxılması vaxtı uçotu sadələşdirməkdən ötrü pərakəndə ticarət müəssisələrinə icazə verilir ki, müəssisə ticarət güzəştini hər bir məhsul üzrə yox, ümumi olaraq güzəşt fazini tətbiq etsin.

Mal dövriyyəsinin həcmindən asılı olaraq həmin ticarət güzəştinin miqdarı təşkilatlar üzrə fərqləndirilmiş formada müəyyənləşir. Təqdim edilmiş ticarət güzəşti ayın axırında 172 “ Törəmə müəssisələrin uzunmüddətli debitor borcları” hesabının debetinə, 603 “ Verilmiş güzəştlər” hesabının kreditinə yazılmaqla rəsmiyyətə salınır. [5, 2013 s.261]

Pərakəndə ticarətdə satılan məhsulların hesabına düşən güzəştin hesablanması üçün 2 üsuldən istifadə olunur:

1. Orta ticarət güzəştinin faizi üzrə.
2. Malların çeşidləri üzrə.

Satılmış malların ticarət güzəştini ilk üsulla hesablayan zaman aşağıda göstərilən hesablamalar həyata keçirilir.

1. Hesabat ayının sonunda 603 № li hesab üzrə qalıq qabaqcadan müəyyən edilir.

2. 601№ li hesabın hesabat dövrü üçün satılmış malların məbləği təyin edilir. Həmin məbləğ 205.2 № li hesabın qalığına əlavə edilir.

3. Əvvəlcədən təyin olunmuş qalığın məbləği 100ə vurularaq cəmi mal dövriyyəsinə bölünür. Beləliklə, ticarət güzəştinin orta faizi təyin edilir.

Tapılan orta faizdən və ayın axırına qalan mal qalığından istifadə edərək satılmayan mallara düşən ticarət güzəştlərinin məbləği müəyyən olunur. Daha sonra bu məbləğ 603 № li hesabın təqribi olan qalığından çıxılır və satılmış mallara düşən ticarət güzəşti əldə edilir. Bu qayda ilə müəyyən edilmiş satılmış ticarət

güzəştinin məbləği storono üsulu ilə 601 № li hesabın debetində, 603 № li hesabın kreditində əks etdirməklə rəsmiyyətə salınır. Lakin bu qayda ilə aparılan hesablamalar kifayətedici dərəcədə dəqiq məlumatlar əldə etməyə imkan vermir. Bu onunla izah olunur ki, ayrı – ayrı mallar bir – birindən fərqli ticarət güzəştlərinə malikdir, bu səbəbdən də ticarət güzəştinin yeni orta faizini tətbiq etdikdə satılmış ticarət güzəştinin məbləği az ya da çox göstərilmiş olur.

Həqiqi məlumatları isə ikinci üsulla əldə etmək olar. Mal çeşidlərinin həqiqi qalığı, mallar üzrə ticarət güzəştlərinin məlumatlarına uyğun olaraq satılmış mallara düşən güzəştin məbləği bu üsul ilə müəyyən edilir. Ancaq bu üsul tətbiq edilərkən hər ayın 1 - i tarixinə bütün malların qalıqlarını müəyyən etməkdən ötrü inventarizasiya aparmaq tələb olunur. Bu zaman uçot işinin həcmi çoxalır və bu vəziyyət ticarət işçilərini işdən ayırır. Ona görə də təcrübədə satılmış ticarət güzəştinin hesablanması zamanı 1 – ci üsuldən geniş istifadə olunur. [13, 2017 s.121]

Bütün bu dediklərimizi “ Bazarstore” mağazalar şəbəkəsinin məlumatları əsasında izah edək.

Pərakəndə ticarət müəssisəsinin 2017 – ci il may ayının 1 – nə aşağıdakı sintetik hesabları üzrə qalıqları olmuşdur:

205.2 № li hesab üzrə - 5700 min manat

603 № li hesab üzrə - 465,5 min manat

May ayında aşağıda baş vermiş əməliyyatlara əsasən ticarət güzəştini hesablayaq:

1. Mal hesabatına uyğun olaraq malsatanlardan alınmış mallar pərakəndə qiymətlə mədaxil edilib:
 - a) malın pərakəndə qiymətlə dəyəri – 3210,1 min manat
 - b) ticarət güzəşti – 190,48 min manat

Pərakəndə ticarət müəssisəsində həmin malın daxil olmasına dair aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

DT	KT	Məbləğ
205.2	431 və ya 531	3019,62 min manat
205.2	603	190,48 min manat

2. Kassirin hesablamalarına görə may ayı ərzində müəssisənin satış pulu—4991,86 min man qeydə alınmışdır.

Bu zaman satış puluna mühasibat yazılışı aşağıdakı kimi tərtib edilir:

DT	KT	Məbləğ
221	601	4991,86 min manat

3. Mal hesabatına uyğun olaraq onların hesabından satılmış malların dəyəri silinir – 4991,86 min manat.

Maddi məsul şəxsin hesabından satılmış malların dəyərinin silinməsi belə yazılış kimi verilir:

DT	KT	Məbləğ
601	205.2	4991,86 min manat

4. Ayın axırına olan mal qalığı isə - 3918,24 min manat təşkil edir.

Satılan məhsulların payına düşən ticarət güzəştinin məbləğini hesablama cədvəlindən istifadə edərək hesablayaq:

Cədvəl 6

465,5	1	Ayın əvvəlinə hesabın KT qalığı			603 N-li hesab		Hesabat ayında satılmış mallar	Ayın axırına olan mal qalığı	Malların cəmi (qr.5+qr.6)	Orta ticarət güzəşti faizi (qr.4*100)/qr.7	Satılmamış mallara düşən ticarət güzəşti (qr.8*qr.6)100	259.99
		DT	KT	Ayın axırına təqribi qalıq								
190,48	2	3	4	5	6	7	8	9	10			

Ticarət güzəşti bu cədvələ görə satılan məhsullara əsasən müəyyənləşdirilir və belə mühasibat yazılışı verilir:

DT	KT	Məbləğ
601	603	259,99min manat

Beləliklə, sözügedən pərakəndə ticarət müəssisəsi tərəfindən satılan və satılmayıraq qalan məhsulların ümumi gəlirini müəyyən etmiş oluruq.

2.2 Maliyyə nəticələrinin uçotunun operativ və analitikliyinin təşkili prinsipləri.

Hər bir ticarət müəssisəsində maliyyə nəticələrinin uçotunun operativ və analitikliyinin təşkili prinsipləri onun maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyən sahələrinin təyin olunmasını, uyğun mühasibat uçotunun metodikasının işlənilib hazırlanmasını, yüksək analitik göstəricilərin təmin olunmasını, təsərrüfat proseslərinin və operativ hesabatın həyata keçməsinə nəzərdə tutur.

Maliyyə nəticələrinin uçotunun analitikliyi olduqca vacibdir.

Uçotun analitikliyi bütün bölmələr üzrə, məhsulun satışına və istehsalata çəkilən məsrəflərə, tətbiq olunan qiymətlərin düzgünlüyünün təhlilinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Mühasibat uçotunun spesifik üsulları, metodları və formaları vasitəsilə hesablama texnikalarına lazımi faktiki məlumatları yerləşdirmək, onları standartlar, normalar və normativlərlə, plan, smeta göstəriciləri ilə müqayisə etmək - müvafiq qaydada qruplaşdırılmış kənarlaşmalara malik olmağa imkan verir ki, bunlar da kommersiya təşkilatının maliyyə, istehsalat – təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilində, operativ idarə edilməsində, müvafiq idarəetmə qərarlarının hazırlanması, əsaslandırılması və qəbul edilməsində, həmçinin təşkilatın bazarda, rəqib təşkilatlar arasında vəziyyətinin müəyyən edilməsində istifadə olunurlar.

Müəssisədə analitik funksiyanın gücləndirilməsi bazar münasibətlərinin və rəqabət qabiliyyətinin inkişafı ilə əlaqədardır ki, bu da maliyyə təhlilinin dərinləşməsinə imkan verir. [16, 2012, s.19]

İlk növbədə onu qeyd etməliyik ki, bütün iqtisadi qurumlar öz fəaliyyətlərinin maliyyə nəticələrini uçotun hesabat sistemində ümumiləşdirir və bu ümumiləşdirmə uçot və hesabatın 1 № - li standartında əhatə olunur. Bu əhatə, ona əlavə olunan hesabatlar və balans vasitəsilə tənzimlənir. 1 № - li “ Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üzrə” hesabatı, materialları əsasında magistr dissertasiyası

yazılan “Bazarstore” pərakəndə ticarət müəssisəsi də tərtib edir.

“Bazarstore” pərakəndə ticarət müəssisəsinin “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatı müəyyən dövr müddətində təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edən uçot məlumatlarının qarşılıqlı yekun göstəriciləri sistemini özündə formalaşdırır. Hesabat uçotun həlledici mərhələsi hesab olunur. Hesabatın göstəriciləri mühasibat, statistik və cari uçotun məlumatlarını ümumiləşdirmək yolu ilə əldə edilir. “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat təkcə həqiqi göstəricilərin plandan kənarlaşmasını deyil, eyni zamanda həmin kənarlaşmaların səbəbini də özündə əks etdirməlidir.

“Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat uçotun operativliyinin təşkilində, təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsində və ona rəhbərlik işində böyük siyasi təsərrüfat əhəmiyyətinə malikdir.

Müəssisə, təşkilat, eləcə də onların bölmələrində maliyyə nəticələrinin uçotunun operativliyinin artırılması və təsərrüfat hesabının daha da təkmilləşdirilməsi üçün “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində bütün göstəriciləri özündə əks etdirməlidir.

Mühasibat hesabatı cari uçot məlumatlarına əsasən tərtib olunur. Cari mühasibat uçotunun əsasını da bildiyimiz kimi, ilk sənədlər təşkil edir. Hesabatın real olması üçün 3 əsas şərt vardır:

1. Bütün əməliyyatlar sənədlərdə tam və vaxtlı, vaxtında rəsmiyyətə salınmalıdır.
2. Təsərrüfat vasitələri tam inventarizasiya olunmalıdır.
3. Təsərrüfat vasitələri həqiqi maya dəyərinə görə qiymətləndirilməlidir.

İndiki dövrdə bir sıra MDB ölkələrində istifadə edilən “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat istifadə üçün daha əlverişli olmuş, öz

məzmununa görə mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarının tələblərinə tamamilə yaxınlaşmışdır. Həmin ölkələrdə tətbiq edilən “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat analitik prinsip üzrə 4 informasiya zonasına bölünmüşdür:

1. Hesabatda kommersiya xərcləri və tədavül xərclərinin satışına aid olunan məbləği əks etdirilir. Əgər satışdan heç bir vəsait əldə edilmirsə, belə xərclər hesabatda göstərilmir.
2. İnzibati xərclər hər ay 601 № - li “Satış” hesabına tam həcmdə silinir . Satışdan vəsait əldə olunmadıqda inzibati xərclər balansın aktivində “Gələcək dövrlərin xərcləri” maddəsində əks etdirilir.

Hesabat aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. Planlaşdırılan gəlir və xərclər.
2. Alınmış və ödənilmiş ayırmalar.
3. Planlaşdırılmayan gəlir və itkilər.

“Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat forması hansı amillərin təsiri ilə rentabelliyyənin yüksəlməsi və yaxud da aşağı düşməsinin, həmçinin planlaşdırılmamış gəlir və itkilərin ona təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu hesabat formasının tərkibində 3 tip arayış mövcuddur. Onlardan birincisi mənfəət planının yerinə yetirilməsini təkcə ümumi müəssisə və təşkilat üzrə deyil, həm də ayrı – ayrı fəaliyyət sahələri üzrə də əks etdirir. Digər arayışda hesabat dövrü müddətində mənfəətin plan üzrə bölüşdürülməsi verilmişdir.

3 – cü arayışda bütün müəssisələrin plan üzrə mənfəəti və zərəri, hətta planın yerinə yetirilmə səviyyəsinə görə məlumatlar birləşdirilir.

“Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatın özü xüsusiyyəti və təyinatına görə müəssisə və təşkilatların bütün iqtisadi göstəricilərini xarakterizə edir. Hesabatın 1 № - li Beynəlxalq və Milli Mühasibat Uçotu Standartlarında verilən müddəalara uyğun tərtibi onun hər bir göstəricisinin bir –

biri ilə eyni olmasını və onların bir – birini tamamlamasını özündə əks etdirir. Amma qeyd etmək lazımdır ki, Beynəlxalq, həmçinin Milli Mühasibat Uçotu Standartlarında hesabatlar haqqında dəqiq məlumatların verilməsi istənilən vaxtda verilir. Lakin indiki dövrdə həyata keçirilən uçot sistemində bu tətbiq olunmur. Ona görə ki, Beynəlxalq, həmçinin Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının müddəalarının mütəxəssislər tərəfindən yaxşı mənimsənilmir.

2.3 Maliyyə nəticələrinin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının 30 yanvar 2017- ci ildə təsdiq etdiyi qərarına əsasən uçotunun təşkili prinsipləri.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin kollegiyası 30 yanvar 2017 – ci il tarixində “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” nın təsdiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyası “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları” nın təsdiq edilməsi və Maliyyə Nazirliyinin aparatının Uçot siyasəti şöbəsi tərəfindən bu qərarın 3 gün müddətində Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi üçün Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilməsinin təmin edilməsini qərara almışdır.

Mühasibat uçotu və onun təşkili prinsipləri mühasibat uçotu subyektləri tərəfindən hesablama metodu əsasında aparılır. Bu hesablama metoduna görə əməliyyatların və digər hadisələrin təsiri onların baş verdiyi zaman tanınır və uçot registrlərində qeyd edilir, həmçinin aid olduqları dövr üzrə maliyyə hesabatlarında təqdim edilir. Bu hesablama metodu əsasında hazırlanan maliyyə hesabatları yalnız pul vəsaitlərinin ödənilməsi və alınması ilə bağlı keçmiş əməliyyatlar barədə deyil, eyni zamanda pul vəsaitlərinin gələcəkdə ödənilməsi üzrə öhdəliklər və gələcəkdə əldə edilməli olan pul vəsaitlərini ifadə edən resurslar barədə istifadəçiləri məlumatlandırır. Buna görə də maliyyə hesabatları iqtisadi qərarların qəbul edilməsi baxımından istifadəçilər üçün daha əhəmiyyətli olan keçmiş əməliyyatlar və digər hadisələr haqqında informasiyanı təmin edir. [23, 2016, s.7]

Maliyyə nəticələrinin uçotunun təşkili prinsiplərindən bəhs edərkən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının qəbul etdiyi qərarla göstərilən “Mənfəətlər (zərərlər)” bölməsini də xüsusi qeyd etmək lazımdır.

“Mənfəətlər (zərərlər)” bölməsində hesabat dövrü ərzində əldə edilən ümumi mənfəətin və ya zərərin, həmçinin asılı və birgə müəssisələrin mənfəətlərində (zərərlərində) payın uçota alınmasına dair ümumiləşdirilmiş məlumatlar əks etdirilir və bu bölmə aşağıdakı maddələrdən ibarətdir:

80- “Ümumi mənfəət (zərər)” ;

81- “Asılı və birgə müəssisələrin mənfəətlərində (zərərlərində) pay” .

Ümumi mənfəətin (zərərin) uçotu Hesablar Planının 80- ci maddəsində əks etdirilir və bu maddədə hesabat dövrü ərzində mühasibat uçotu subyektinin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyəti üzrə ümumi mənfəətinə (zərərinə) dair ümumiləşdirilmiş məlumatlar təqdim edilir. Bu maddəyə uyğun olaraq 801 №li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabı açılır.

Gəlirlər üzrə yaranan məbləğlərə hesabat dövrünün mənfəəti kimi 601, 611, 621, 631, 641 №li hesabların müvafiq subhesablarının debeti üzrə və 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışı verilir.

Yaranan xərclər üzrə məbləğlərə hesabat dövrünün zərəri kimi 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 701, 711, 721, 731, 741, 751, 761 №li hesabların müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışı verilir.

Əgər mühasibat uçotu subyektinin illik maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətini mənfəətlə başa vurarsa bu zaman aşağıdakı kimi mühasibat yazılışları verilir:

- cari mənfəət vergisi üzrə xərclərə görə 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 901 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə;

- təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclərə görə 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 902 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə;

○ hesabat dövrünün xalis mənfəətinə görə 801 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 341 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə.[22, 2017, s.189]

Asılı və birgə müəssisələrdən mühasibat uçotu subyektləri mənfəət əldə etdikdə 151, 152 №li hesabların müvafiq subhesablarının debeti üzrə və 811 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışı verilir. Bu məbləğ həmçinin 811 №li hesabın müvafiq subhesablarının debetində, 341 №li hesabın müvafiq subhesablarının kreditində əks etdirilir.

İnvestisiya obyektləri üzrə yenidən qiymətləndirmələr aparılan zaman kapitalda artım baş verirsə, bu zaman 151, 152 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti və 331, 332 №li hesabların müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışı aparılır.

İnvestorun investisiya obyekti üzrə iştirak payından əldə etdiyi dividendlər öz maliyyə hesabatlarında asılı və birgə müəssisələrin mənfəətlərində (zərərlərində) pay hesabına aid olunmaqla uçotda əks etdirilir. Bu zaman debetdə 217 №li hesabın müvafiq subhesabları, kreditdə isə 811 №li hesabın müvafiq hesabları əks etdirilir. Bu dividendlər ödənildiyi zaman isə 221, 223, 225 №li hesabların müvafiq subhesablarının debeti, 217 №li hesabın müvafiq subhesablarının krediti üzrə mühasibat yazılışı aparılır. Bu məbləğ eyni zamanda 811 №li hesabın müvafiq subhesablarının debetində, 341 №li hesabın müvafiq subhesablarının kreditində uçota alınır.

Mühasibat uçotu subyekti investisiya obyektindən zərər əldə edərsə, bu zaman 811 №li hesabın müvafiq subhesablarının debeti üzrə, 153-1, 153-2 №li subhesabların krediti üzrə mühasibat yazılışı aparılır. Bu məbləğ eyni zamanda 341 sayılı hesabın debetində, 811 sayılı hesabın kreditində əks etdirilir.

Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının təsdiq etdiyi qərara əsasən maliyyə nəticələrinin uçotunun təşkili prinsiplərində mənfəət vergisi bölməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu bölmə hesabat dövrü ərzində mühasibat uçotu subyektinin əldə etdiyi ümumi mənfəət vergisi üzrə hesablanan ümumiləşdirilmiş məlumatları özündə əks etdirir.

İllik maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti mənfəətlə başa vurulduqda və bu zaman yaranmış uçot mənfəəti Vergi Məcəlləsinə əsasən hesablanmış vergi mənfəətindən yuxarı olarsa mənfəət vergisi üzrə xərclərin hesablanması məqsədi ilə aşağıdakı kimi mühasibat yazılışları verilir:

- hesabat dövrünün cari mənfəət vergisi xərclərinə 801 №li hesabın debeti və 901 №li hesabın krediti üzrə;
- həmin məbləğin dövlət büdcəsinə hesablanması üzrə 901 №li hesabın debeti və 521 №li hesabın krediti üzrə;
- hesabat dövrünün təxirə salınmış vergi öhdəliklərinə 801 №li hesabın debeti və 902 №li hesabın krediti üzrə, həmçinin 902 №li hesabın debeti və 421 №li hesabın krediti üzrə. [1, 2017 s.142]

Yekun müddəə kimi qeyd etmək olar ki, maliyyə - təsərrüfat əməliyyatlarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq mühasibat uçotu subyektləri Beynəlxalq və Milli Standartların tələblərinə əsaslanaraq bu Qaydalarda əks olunmayan mühasibat yazılışları vermək hüququna malikdirlər.

Əgər hesabat dövrü ərzində mühasibat uçotu subyektləri maliyyə - təsərrüfat əməliyyatları ilə əlaqədar səhv mühasibat yazılışı vermişdirsə, bu yazılışlara əks və yaxud strono üsulu ilə – yəni, mənfi rəqəmlə mühasibat yazılışı vasitəsilə müxabirləşmələr verilməklə həyata keçirilir.

2.4 Maliyyə nəticələrinin uçotunun beynəlxalq uçot və hesabatının tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi.

Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına keçirilmə prosesi olduqca çətin və mürəkkəb prosesdir. Bu prosesi müvəffəqiyyətlə başa çatdırmaqdan ötrü tələb olunan prosedurlar aşağıdakılardır:

- Milli Mühasibat Uçotu Standartları həyata keçirilən vaxt onların məzmunu Beynəlxalq Standartlara maksimum harmonizasiya olunmalıdır;
- Uçot informasiyalarının kompüterlərdə işlənilməsi üçün istifadə edilən proqramların, mühasibat uçotu registrlərinə xüsusi diqqət edilməlidir;
- Uçot kadrlarının hazırlanılması sistemi təkmilləşdirilməlidir;
- Ali məktəblərdən məzun olanların və praktik – mühasiblərin hazırlanılması həyata keçirilməlidir.

Azərbaycanın uçot siyasətinin beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsində qazanılan müvəffəqiyyət yalnız bu sadaladığımız amillərin həll edilməsindən deyil, eləcə də bəşəriyyətimizdə bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və zaman keçdikcə daha çox möhkəmləndirilməsindən birbaşa asılıdır.

Ölkəmizdə mühasibat uçotunun hazırkı vəziyyətinə nəzər yetirsək, MHBS-da öz əksini tapan konsepsiyaların əksəriyyətinin normativ hüquqi sənədlərdə ifadə edilmədiyini aydın şəkildə görürük. Qeyd edilən təkliflərin yerinə yetirilməsi ölkədə həyata keçirilən uçot islahatlarına düşündürücü baxış bucağı vermək imkanına qadirdir.

Azərbaycanda uçot sisteminin beynəlxalq standartlara transformasiyasının əsasını beynəlxalq standartların əsasında Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının hazırlanılması təşkil edir. Bu sahədə ilkin görülmüş iş kimi Nazirlər Kabinetinin 139 Nəli qərarına uyğun olaraq 18 iyul 2005-ci ildə “2005- 2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə Proqram” ın təsdiq edilməsini göstərmək olar. Milli mühasibat uçotu standartlarının hazırlanılması Mühasibat

uçotu üzrə məsləhət şurası tərəfindən, təsdiq edilməsi isə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

İndiki dövrdə dünyada öz fəaliyyətlərini həyata keçirən iri müəssisələr maliyyə hesabatlarını tam məzmununda beynəlxalq standartlara əsasən tərtib edirlər. Bizim ölkənin müəssisələrinin də beynəlxalq səviyyədə inkişaf edir və əlaqələr get gedə dərinləşir, hətta mühasibat hesabatlarının istifadəçilərinin sayı daha da çoxalır. Belə olan halda da Azərbaycan hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğun qurmaq zəruriyyəti yaranır. Hazırda Azərbaycanda müəssisələr “Mühasibat uçotu haqqında qanun” un 31,34- cü maddələrinə əsaslanaraq illik maliyyə hesabatlarını işləyib hazırlayırlar.

Azərbaycan hesabatlarının beynəlxalq standartlara transformasiyası müəssisələrin beynəlxalq standartlara uyğun “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatlarını hazırlamalarını və təqdim etmələrini özündə təcəssüm etdirir. Hazırkı dövrdə təşkilatlar bu hesabata uyğun gələn “maliyyə nəticələri və onların istifadəsi” haqqında hesabatı (forma № 2) tərtib edirlər. Ümumilikdə isə “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat tam şəkildə beynəlxalq standartlara uyğun tərtib olunmur, sadəcə minimum maddələr uyğunlaşdırılır.

801 №li hesabın analitik uçotu hər bir debet dövriyyəsi və kredit dövriyyəsi üzrə ayrılıqda aparılır.

901 №li “ Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” hesabında mənfəətdən vergi üzrə hesablaşmaların uçotu aparılır. Hər ay mənfəətdən vergi müəyyənləşdirili və büdcəyə ödənilir. Vergi müəyyənləşdirilməsi aşağıda göstərilən köçürmələrə uyğun olaraq qeydə alınır:

Dt 901 “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər”

Kt 521 “Vergi öhdəlikləri” hesabı.

Pul vəsaitlərinin büdcəyə ödənilməsi aşağıdakı göstərilən köçürmə yolu ilə rəsmiləşdirilir:

Dt 521 “Vergi öhdəlikləri” hesabı

Dt223 “Bank hesablaşma hesabları”

Vergiye cəlb edildikdən sonra müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət bu istiqamətlərə yönəldilir:

- a) Maddi maraq, müəssisənin işçilərinə birdəfəlik yardım xərclərinə;
- b) Pulsuz yemək, yeməklə əlaqədar xərclərə görə kompensasiya, müalicə, işçilərin və ailələrinin sağlamlıq tədbirlərinə xərclərə;
- c) Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, ictimai işə, istirahət və idman dərslərinə çəkilən xərclərə;
- d) Müəssisələrin assosiasiyasının və digər idarə aparatının saxlanılmasına ayırmalara;
- e) Digər sosial tədbirlər, həmçinin kollektiv müqavilələrdə nəzərdə tutulduğu hallarda həmkərlər təşkilatlarına köçürmələrə və s.

Beynəlxalq praktikada müəssisənin təmiz mənfəəti aşağıda verilən düstur vasitəsilə hesablanır:

(Balans mənfəəti) – (hesablanmış mənfəət vergisi) – (mənfəətin cari xərclərə istifadəsi (o cümlədən istehlak və sosial inkişaf fondlarına ayırmalar da daxil olmaqla), itkilər və zərərlər).

Mülkiyyətçilərə təmiz mənfəətdən dividendlər ödənilir, ehtiyat fondlarına ayırmalar həyata keçirilir. Həmçinin, müəssisənin təmiz mənfəəti əmlakın dəyərini artıran xərclərə və kapital qoyuluşlarına yönəldilir. Belə xərclərə konkret olaraq aşağıdakılar aid edilir:

- a) İnşaat üzrə kapital qoyuluşlarına, istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin satın alınmasına, quraşdırılmasına çəkilən xərclər;

- b) Avadanlıqların, qeyri – maddi aktivlərin, qiymətli kağızların və s. satın alınmasına çəkilən xərclər;
- c) Dövriyyə əmlakının dəyərinin artırılmasına çəkilən xərclər;
- d) Kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə verilən kreditlərin ödənməsi üçün çəkilən xərclər.

Kapital qoyuluşlarına pul vəsaiti və digər sərvətlərin istifadəsi ilə əlaqədar xərclər 113 № li hesabın debetində, pul vəsaitləri uçota alınan hesabların kreditində yazılır.

Qeyri – maddi aktivlər və qiymətli kağızların satın alınmasına çəkilən xərclər isə 101 və 103 № li hesabların debetində qeydə alınır.

Kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinə istifadə edilən kredit və borcların ödənilməsinə çəkilən xərclər 501 və 401 №li hesabların debetinə, 223 saylı hesabın kreditinə yazılır.

Təmiz mənfəətdən kapital qoyuluşunda, əsas və dövriyyə kapitalının artırılmasında istifadə olunursa 801 № li hesab tətbiq olunmur. Belə xərcləri 801 № li hesabın debetinə yazmaq məqsədəuyğun hesab edilmir. Maliyyələşmənin bu mənbəyi kimi təmiz mənfəət çıxış edir. Həmin bu məbləğ 801 №li hesab üzrə kredit qalığının artımı kimi cəmləşir. Hesabat dövrünün sonunda müəssisənin təmiz mənfəəti aşağıda göstərilən köçürmə ilə 341 saylı hesabda lokallaşdırılır:

341№li hesabda qalan təmiz mənfəət həmin hesabın debetinə, 801saylı “Bölüşdürülməmiş mənfəət” hesabının kreditinə köçürülür.

Xalis mənfəət hesablarda aşağıda göstərilən qaydada aşkara çıxarılır.[15, 2008 s.198]

Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsində, hazır məhsulların satışından 15520 min manat mənfəət əldə olunmuşdur. Materialların satışından müəssisə 110 min manat mənfəət götürmüşdür. İstiqrazlardan 550 min manat daxil olmuşdur. Valyuta hesabı üzrə məzənnə fərqi 188 min manatdır (mənfəət). Ləğv edilmiş

istehsalat sifarişlərinə 1129 min manat xərc çəkilməmişdir. Borclular tərəfindən qəbul edilən məbləğ 850 min manatdır. əmlakın icarəyə verilməsindən 400 min manat gəlir götürülmüşdür. 1041 min manat məbləğində ümitsiz borc silinmişdir. Mənfəətdən 7300 min manat vergi hesablanmışdır. Sosial məqsədlər üçün məqsədli fonda 100 min manat hesablanmışdır.

Əməliyyatlara mühasibat köçürməsi tərtib edək:

1. Satışdan mənfəət hesabat ilinin ümumi balans mənfəətinə daxil edilmişdir:

Dt 601 “Satış” hesabı – 15520 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 15520 min manat.

2. İstiqrazlara görə faiz alınmışdır:

Dt 223 “ Bank hesablaşma hesabları” – 550 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 550 min manat.

3. Valyuta hesabı üzrə məzənnə fərqi:

Dt 223 “Bank hesablaşma hesabları” – 188 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 188 min manat.

4. Ləğv edilən istehsalat sifarişlərinə çəkilən xərclər:

Dt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 1129 min manat

Kt 202 “İstehsalat məsrəfləri” – 1129 min manat.

5. Borclular tərəfindən etiraf olunan məbləğ:

Dt 211 “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları” – 850 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 850 min manat.

6. Əmlakın icarəyə verilməsindən əldə edilən gəlirlər:

Dt 214 “ İcarə üzrə qısamüddətli debitor borcları” hesabı – 400 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 400 min manat.

7. Ümidsiz debitor borcları silinmişdir:

Dt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 1041 min manat

Kt 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” – 1041 min manat.

8. Material ehtiyatlarının satışından mənfəət:

Dt 601 “Satış” – 110 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 110 min manat.

9. Mənfəətdən vergi hesablanmışdır:

Dt 901 “ Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” hesabı – 7300 min manat

Kt 521 “Vergi öhdəlikləri” hesabı – 7300 min manat.

10. Sosial sığorta və təminat fondlara hesablanmışdır:

Dt 522 “Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər” hesabı – 100 min manat

Kt 341 “Hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)” hesabı – 100 min manat.

11. Mənfəətdən daxili ehtiyaclara sərf olunmuşdur:

Dt 341 “ Hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)” – 750 min manat

Kt 223 “Bank hesablaşma hesabları” hesabı – 750 min manat.

12. Hesabat ilinin sonunda istifadə olunmamış mənfəət məbləği bağlanmışdır:

Dt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 6598 min manat

Kt 341 “Hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)” hesabı – 6598 min manat.

13. Xalis mənfəətin məbləği bölüşdürülməmiş mənfəət hesabına köçürülür:

Dt 341 “Hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)” hesabı – 1498 min manat

Kt 801 “Ümumi mənfəət (zərərlər)” hesabı – 1498 min manat.

14. Kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün sərf olunan mənfəətin məbləği:

Dt 113 “Kapital qoyuluşu” – 3750 min manat

Kt 341 “Hesabat dövrünün bölüşdürülməmiş mənfəəti (zərəri)” hesabı – 3750 min manat.

FƏSİL III. Maliyyə nəticələrinin təhlili və onların təkmilləşdirilməsi yolları.

3.1 Maliyyə nəticələrinin təhlilinə dair ümumi prinsip və müddəalar.

Müasir dövrdə bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi şəraitdə müəssisələr öz fəaliyyətlərinin səmərəliliyini təmin etməkdən ötrü idarəetmə qərarlarının hazırlanmasında və qəbul olunmasında məsuliyyətlərini daha da artırırlar. Müəssisələrin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətlərinin səmərəlilikləri əldə olunmuş maliyyə nəticələri ilə səciyyələnir.

Mənfəət və rentbellik müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ümumi qiymətləndirilməsində istifadə edilən mühüm göstəricilərdir. Hər bir müəssisədə olduğu kimi sözügedən “Bazarstore” pərakəndə ticarət müəssisəsində də mənfəət iqtisadi və sosial inkişafın əsas maliyyələşdirmə mənbəyi kimi çıxış edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili mühüm göstərici hesab edilən mənfəətin təhlili ilə başlanır. Müəssisənin mənfəət əldə etməsi rəqabət şəraitində onun fəaliyyət göstərə bilməsi deməkdir. Mənfəətin əldə edilməsi bir sıra amillərdən asılıdır ki, bunlara da satışın həcmi və quruluşunu, məhsulun keyfiyyətini, satış qiymətini və məhsulun maya dəyərini misal göstərmək olar. Bu amillər hər bir müəssisə tərəfindən düzgün seçilməli və qiymətləndirilməlidir. İqtisadi təhlilin yeni metodikasının hazırlanmasında mənfəəti əmələ gətirən bu amillər mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edirlər.

Bildiyimiz kimi, keyfiyyət göstəricisi hesab edilən mənfəət bazardakı dəyişikliklərə tez reaksiya verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənfəət göstəricisi kompleks xarakter alaraq müəssisənin fəaliyyətinin ən mühüm elementlərindən birinə çevrilir.

Müasir dövrdə mənfəətin iqtisadi təhlilinin yeni metodikasının işlənib hazırlandığı bir şəraitdə onun sistemlik və tamlıq prinsiplərinə əməl edilməsinə də xüsusi diqqət yetirilir. Düzgün idarəetmə qərarlarının verilməsi və praktiki

nəticələrin yaxşılaşdırılması üçün mənfəətin iqtisadi təhlili geniş göstəricilər sisteminə əsaslanmalıdır. Belə olan halda təkcə iqtisadi amillərə deyil, həm də texniki, texnoloji və sosial amillərə də nəzər yetirilməlidir.

Hər bir müəssisədə mənfəətin artımını təmin edən intensiv amillərin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir. Elmi – texniki tərəqqinin inkişaf etdiyi və təkmilləşdiyi bir şəraitdə bir sıra amillər mənfəət göstəricisinin rolunu və əhəmiyyətini artırmışdır ki, bunlara da milli bazarın formalaşması, əmtəə - pul münasibətlərinin inkişafı, sərbəst qiymət siyasəti, tələb və təklif arasında nisbətin dəyər qanunu ilə uzlaşması və rəqabətin yaranması aiddir.

Müəssisə mənfəəti idarə etməkdən ötrü onu sistemli şəkildə təhlil etməlidir. Bu hal mənfəəti artıran meyarları daha yaxşı müəyyən etməyə imkan verir. Mənfəətin artması səhmdarların və təsisçilərin gəlirlərinin artmasını, işgüzar fəallıq səviyyəsinin yüksəldilməsini, müəssisənin potensial imkanlarının artımını təmin edir. Belə olan halda, təhlil təkcə daxili deyil həm də kənar subyektlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Pərakəndə ticarət müəssisəsində mənfəətin formalaşması və ondan istifadə olunmasının təhlili bir neçə mərhələdə həyata keçirilir:

1. Məhsul (iş və xidmət) satışından əldə olunan mənfəət amilli təhlil edilir;
2. Digər satışın, satışdan kənar əməliyyatların maliyyə nəticələri qiymətləndirilir;
3. Mənfəətin yığım və istehlak fondlarına bölüşdürülməsinin səmərəliliyi qiymətləndirilir;
4. Xalis mənfəətin istifadəsi təhlil edilir;
5. Maliyyə planının tərtibi üzrə təkliflər işlənib hazırlanır.[14, 2011, s. 151]

Maliyyə nəticələrinin təhlilinin qarşısında dayanan əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- Mənfəət planının (proqnozunun) reallığının qiymətləndirilməsi;

- Mənfəətin tərkibinin və quruluşunun dinamikasının öyrənilməsi;
- Mənfəətin formalaşmasında xüsusi rol oynayan amillərin kəmiyyətə hesablanması;
- Gələcəkdə təşkilatların fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsindən ötrü ehtiyatlardan istifadə üzrə tədbirlərin hazırlanması.

Maliyyə nəticələrinin təhlili zamanı aşağıdakı göstərilənlərin məlumatlarından istifadə edilir:

- Milli Mühasibə Uçotu Standartlarına əsasən “ Mənfəət və zərər haqqında hesabat” (2 sayılı “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat) ;
- Biznes - plan;
- 611-1 “Torpaq, tikili avadanlığın və digər uzunmüddətli aktivlərin satışından gəlirlər” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 611-2 “Yenidən qiymətləndirmədən gəlirlər” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 611-5 “Keçmiş illər üzrə gəlirlər” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 611-6 “Ümitsiz borcların bərpası” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 611-7 “ Silinmiş ehtiyatların bərpası” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 611-8 “ Məzənnə fərqləri üzrə gəlirlər” hesabı üzrə uçot registrləri;
- 2 sayılı “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabatın uçot registrləri;
- 901 “Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər” və 902 “Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər” hesabları üzrə uçot registrləri;
- Uçot jurnal-order formasında tətbiq olunduğu hallarda 15 sayılı jurnal – orderin məlumatları. [14, 2011, s.152]

Pərakəndə ticarət müəssisəsini təhlil etməyə başlayan zaman ilk öncə mənfəət planı ayrı- ayrı və bütövlükdə təyin edilməlidir. Təhlil apardığımız

Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsində mənfəət göstəricisini öyrənən zaman mənfəət planı ayrı – ayrı və bütövlükdə müəyyənləşdirilmişdir.

Ümumi gəlirlə tədavül xərclərinin fərqi satış mənfəətinə bərabərdir. Balans mənfəətini təyin edən zaman planlaşdırılmayan gəlirlər və xərclər, itkilər öyrənilir.

2016-2017 – ci illərdə mənfəət və rentabellik səviyyəsinə nəzər yetirək:

Cədvəl 7

Bazartsore mağazalar şəbəkəsinin əsas iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2016-cı il			2017 – ci il		
	Plan	Hesabat	Kənarlaşma	Plan	Hesabat	Kənarlaşma
1. Mal dövriyyəsi	14950	14715,6	-234,4	15070	15234,2	+164,2
2. Ümumi gəlir:	1138,6	1096,6	-42	1124.2	1100	-24.2
a) məbləği						
b) mal dövriyyəsinin nisbətən faizlə səviyyəsi	7,62	7.45	-0.17	7.46	7.22	-0.24
3. Tədavül xərci						
a) məbləği	873,9	840.2	-33,7	857.6	840,5	-17.1
b) mal dövriyyəsinin faizlə nisbəti	5.84	4.72	-1.12	5.69	5.51	-0.18
4. Satışdan olan mənfəət						
a) məbləği	264	255.4	-8.6	265.6	258.4	-7.2
b) mal dövriyyəsinin nisbətən faizlə səviyyəsi	1.76	1.73	-0.03	1.76	1.69	-0.07
5.Tara əməliyyatından gəlir	12.6	13.2	+0.6	16.6	11.2	-5.4
6.Planlaşdırılmayan gəlir	-	5	+5	-	-5.7	+ 5.7
7.İtkilər	-	1.4	-1.4	-	11.4	-11.4
Balans mənfəəti	277.6	275.2	-2.4	283.2	264	-19.2

Cədvəldən də gördüyümüz kimi, müəssisə hər iki ildə də mənfəət planını kəsirlə yerinə yetirmişdir. Ona görə də rentabellik faizi hər iki ildə də aşağı enmişdir.

Pərakəndə ticarətdə mənfəət aşağıda göstərilən amillərin dəyişməsindən asılı olaraq əldə edilir:

1. Ümumi gəlirin orta səviyyəsi.
2. Tədavül xərclərinin orta səviyyəsi.
3. Mal artığının dəyəri.
4. Planlaşdırılmayan gəlirlər.
5. Planlaşdırılmayan itkilər. [9, 2003, s.61]

2016 – cı ildə mal dövriyyə planının 234.4 m. man kəsirlə olması mənfəətin azalmasına, 2017 – ci ildə mal dövriyyəsi həcmnin 164.2 man plandan çox olması mənfəət məbləğinin artmasına səbəb olmuşdur.

Ümumi gəlirin orta səviyyəsinin dəyişilməsinin mənfəət məbləğinə təsiri isə belə hesablanır- faktiki mal dövriyyəsi məbləği ümumi gəlirin orta səviyyəsi üzrə plandan kənarlaşmasına vurularaq 100-ə bölünür.

Ümumi gəlirin orta səviyyəsinin pərakəndə ticarətdə 2016 və 2017 –ci illərdə aşağı enməsi mənfəət məbləğinin həmin illərdə müvafiq olaraq 25.01m. man $(14715,6 * 0.17) / 100$ və 36.56 m.man $(15234,2 * 0.24) / 100$ aşağı enməsi ilə nəticələnmişdir.

Xərclərin orta səviyyəsinin 2016 və 2017 –ci illərdə azalması ilə mənfəətin məbləği uyğun olaraq 164.8m. man $(14715,6 * 1.12) / 100$ və 27.42m. man $(15234,2 * 0.18) / 100$ artmışdır.

2016 – cı ildə tara əməliyyatlarından olan gəlirlər 0.6 manat, 2017 –ci ildə tara əməliyyatlarından olan itkilər 5.4 manata bərabər olmuşdur.

Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsində planlaşdırılmayan gəlirlər 2016-cı ildə 5manat, 2017 –ci ildə isə 5.7manat olmuşdur.

Bu müəssisədə planlaşdırılmayan itkilər isə 2016 –cı ildə 1.4manat, 2017 – ci ildə isə 11.4 manat olmuşdur. Bunun nəticəsində də mənfəətin məbləği həmin illərdə müvafiq olaraq 1.4 və 11.4 manat azalmışdır.

Ayrı – ayrı amillərin pərakəndə ticarət mağazasında mənfəətə təsirini ümumiləşdirib aşağıdakı cədvəl formasında da vermək olar:

Cədvəl 8

Mənfəət planının yerinə yetirilməsinə ayrı –ayrı amillərin təsiri

Göstəricilər	2016 – cı il	2017 – ci il
mal dövriyyəsinin həcmi	-4.14	+2.90
ümumi gəlirin orta səviyyəsi	-25.01	-36.56
tədavül xərclərinin orta səviyyəsi	+164.8	+27.42
tara əməliyyatlarında olan gəlir	+0.6	-5.4
planlaşdırılmayan gəlirlər	+5	+5.7
planlaşdırılmayan itkilər	-1.4	-11.4
mənfəətin məbləğinin plandan kənarlaşması	-2.4	-19.2

Cədvəldən də gördüyümüz kimi təsərrüfat fəaliyyətini təhlil etdiyimiz bu pərakəndə ticarət müəssisəsində mənfəət 2016 – cı ildə 2.4 manat, 2017 – ci ildə isə 19.2 manat gəlirlə yerinə yetirilmişdir. 2016 – cı ildə mənfəətin məbləği mal dövriyyəsi həcmnin kəsirlə yerinə yetirilmə səviyyəsinin aşağı enməsi nəticəsində 25.01 m. man, planlaşdırılmayan itkinin olması səbəbi ilə 1.4m. man azalmışdır. Ancaq tədavül xərclərinin azalması mənfəətin 164.8m. man , tara

əməliyyatlarından olan gəlir nəticəsində 0.6m. man və planlaşdırılmayan gəlirlər nəticəsində 5m. man artmasına səbəb olmuşdur.

3.2 Maliyyə nəticələrinin satış və digər əlamətlər üzrə təhlili və onlardan formalaşan müddələrin təsərrüfat fəaliyyətinə tətbiqi yolları.

Təhlil prosesi zamanı hər bir ticarət təşkilatında il və kvartallar üzrə mənfəət planının yerinə yetirilmə dərəcəsi müəyyən edilir və araşdırılır. Təhlil aparılan zaman zərərlə işləyən müəssisələrə xüsusi diqqət yetirmək, onların hansı səbəbdən zərərlə işlədiyini araşdırmaq və bu nöqsanları aradan qaldıraraq gələcəkdə bir də olmamasının qarşısını almaq lazımdır.

Bildiyimiz kimi, məhsul satışından əldə olunan mənfəət təhlil edilən zaman ilk öncə plan və faktiki məhsul satışından əldə olunan mənfəət nəzərdən keçirilir.

Mənfəət planının yerinə yetirilmə dərəcəsi aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 9

2016 və 2017-ci illərdə Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsinin ərzaq malları üzrə mənfəəti.

Göstəricilər	Plan		Gözlənilən yerinə yetirmə		Plandan kənarlaşma	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Mal dövriyyəsi	19000	23800	20355	25472	+1355	+1672
Realizə olunmuş güzəştlər	1922,0	2370,1	2010,8	2418,6	+88,8	+48,5
Tədavül xərcləri	617	814	635,4	842	+18,4	+28
Mal satışından mənfəət	1205	1695	1294,2	1792	-89,2	-97
Planlaşdırılmayan gəlirlər	-	-	17,0	23,1	+17,0	+23.1
Planlaşdırılmayan məsrəflər	-	-	14,3	12,8	-14,3	-12,8
Balans mənfəəti	1205	1695	1296,0	1794	+91,0	+99

Cədvəldən də göründüyü kimi, amillərin təsiri nəticəsində müəssisənin balans mənfəəti 2016 – cı ildə 91,0 min manat (1296 -1205), 2017 – ci ildə isə 99,0 min manat (1794-1695) artmışdır.

Bazar münasibətləri şəraitində müəssisənin istehsal, təsərrüfat, kommersiya və investisiya fəaliyyətinin son nəticələrini özündə əks etdirən əsas iqtisadi göstəricilərdən biri olan məhsul satışından əldə olunan mənfəət üzrə proqnozun

icrası təşkilatın fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirməkdən ötrü mühüm meyar hesab edilir.

Bildiyimiz kimi, məhsul satışından qazanılan gəlirin məbləğinə obyektiv xarakterə malik müxtəlif amillər təsir edir. Bu amillərə aşağıdakılar aiddir:

1. Məhsulun satış qiymətinin dəyişməsi.
2. Satışın həcmnin dəyişməsi.
3. Satılmış məhsulun quruluşunun dəyişməsi.
4. Məhsulun maya dəyərinin dəyişməsi. [7, 2010, s.109]

İqtisadi təhlil zamanı bu amilərin mənfəətə təsirinin müəyyənləşdirilməsi qaydası aşağıdakı kimidir:

1. Məhsul satışından əldə edilən mənfəətin ümumi məbləğinin dəyişməsinin (ΔM^S) hesablanması qaydası:

$$\Delta M^S = M_1^S - M_0^S$$

Burada, M_1^S və M_0^S – müvafiq olaraq hesabat və bazis məhsul satışından mənfəət məbləğini ifadə edir.

2. Satılmış məhsulun qiymətinin dəyişməsinin mənfəətə təsirinin (ΔM_1^S) hesablanması qaydası:

$$\Delta M_1^S = \sum q_1 p_1 - \sum q_1 p_0$$

Burada, q_1 - hesabat ilində faktiki satılan məhsulun miqdarını, p_0 və p_1 isə müvafiq olaraq bazis və hesabat dövründə məhsul vahidinin qiymətini ifadə edir.

3. Məhsulun həcmində baş vermiş dəyişikliyin mənfəətə təsirinin (ΔM_2^S) hesablanması qaydası:

$$\Delta M_2^S = M_0^S K_1 - M_0^S = M_0^S (K_1 - 1)$$

Burada, K_1 - satış həcmnin çoxalması əmsalını göstərir.

4. Məhsulun quruluşunda yaranan dəyişikliklərə görə məhsulun həcmnin dəyişməsinin mənfəətə təsirinin hesablanması qaydası:

$$\Delta M_3^s = M_0^s (K_2 - K_1)$$

K_2 – satış qiyməti ilə satış həcmnin artım əmsalını göstərir.

5. Məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasından qazanılan qənaətin mənfəətə təsirinin (ΔM_4^s) hesablanması qaydası:

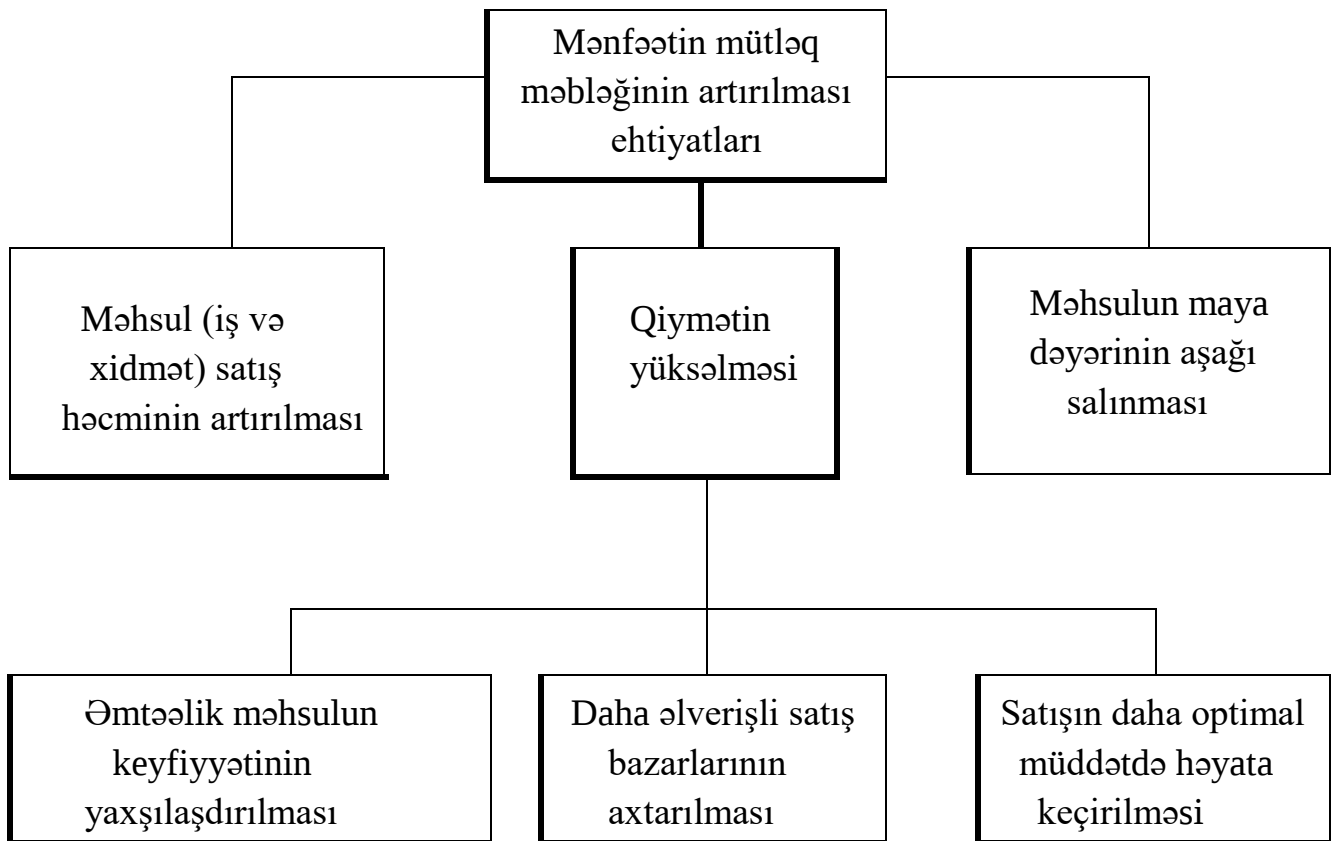
$$\Delta M_4^s = M_{1,0}^d - M_1^d$$

Burada, $M_{1,0}^d$ və M_1^d müvafiq olaraq satışın faktiki həcminə görə hesablanmış plan və faktiki maya dəyərini göstərir.

6. Məhsulun tərkibində baş vermiş quruluş dəyişikliyi hesabına maya dəyərinin dəyişməsinin mənfəətə təsirinin (ΔM_5^s) hesablanması qaydası:

$$\Delta M_5^s = M_0^d K_2 - M_{1,0}^d$$

Mühasibat uçotunun məlumatları ilə, materialın qiyməti və xidmət tariflərinin dəyişməsinin (ΔM_6^s) mənfəətə təsirini, həmçinin təsərrüfat nizamının pozulması ilə yaranan itkinin (ΔM_7^s) mənfəətə təsirini də hesablamaq olar.

Aparılan praktiki təhlildən aydındır ki, mənfəət müəssisənin həm iqtisadi və həm də sosial inkişafının, investisiya layihələri və onların həyata keçirilməsinin başlıca maliyyələşdirmə mənbəyi və həmçinin, əhalinin və dövlətin gəlirlərinin əsas bazası hesab olunur. Mənfəətin artırılması ehtiyatlarının müəyyən formada sistemləşdirilmiş qaydaya gətirilməsi önəmli əhəmiyyət daşıyır. Belə olan halda mənfəətin məbləğinə təsir edən - qiymət, kommersiya və maliyyə şərtlərinin, həmçinin digər subyektiv amillərin təsirinin müəyyənəşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Amma təşkilatın son maliyyə nəticələrini özündə əks etdirən amillərin artması onların həyata keçirilməsi prosesini çətinləşdirir. Bu da parametrlərin seçilməsində müəyyən anlaşılmazlıqlar yaradır. Bu səbəbdən də, müəssisələrin mənfəətinin tərkib elementlərinin təhlili asbtrakt deyil, konkret

xarakter daşıyır, ona görə də bu, sahibkarlara, səhmdarlara və təsisçilərə fəaliyyətlərini bütün istiqamətlərdə fəallaşdırmağa imkan verir.

3.3 Müasir şəraitdə maliyyə nəticələrinin təhlilinin təkmilləşdirilməsinə dair elmi yanaşmalar və onların təsərrüfat fəaliyyətində tətbiqi istiqamətləri.

Bazar iqtisadiyyatına keçid və mütərəqqi təsərrüfatçılıq formalarının inkişafı ilə əlaqədar idarəetmənin mühüm funksiyalarından biri hesab edilən iqtisadi təhlilin vəzifələri genişlənir, tədqiq olunan hadisə və proseslərin qarşılıqlı əlaqələri get gedə çətinləşir, operativliyə və dəqiqliyə tələbat artır. Bu da, maliyyə nəticələrinin təhlilinin beynəlxalq standartlara uyğun formada inkişaf etməsini tələb edir. Bu vəziyyət ilkin olaraq təşkilatın inkişaf səviyyəsini artırılmasına yönəldilən mənfəət və rentabellik göstəricilərinə aiddir. Ona görə ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində müəssisənin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm keyfiyyət göstəricisi kimi mənfəət hesab edilir.

Həmçinin, müasir şəraitdə mənfəət müəssisələrin inkişaf etmələrində başlıca əhəmiyyətə malikdir. Məlum olduğu kimi, iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində və inkişafının sürətləndirilməsində mənfəət göstəricisi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu da, müasir dövrdə iqtisadi qanunların fəaliyyət göstərməsi ilə bilavasitə əlaqədardır.

Mənfəət satılan məhsulun maya dəyərindən, satışın həcmindən, strukturundan, satış qiymətindən, istehsal edilmiş məhsulun keyfiyyətindən də asılıdır. Buna görə də, mənfəəti yaradan amillərin düzgün müəyyənəndirilməsi və onların dəqiq təsnifatı çox mühüm əhəmiyyətkəsb edir. Bu da, bazar situasiyalarını nəzərə alaraq mənfəətin dərinlən təhlil edilməsini və qiymətləndirilməsini tələb edir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, mənfəətin bazarda olan dəyişikliklərə reaksiyası daha sürətli baş verir və azad rəqabət aparan zaman əlverişli üstünlük yaradır.

Bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi bir şəraitdə kompleks xarakter alan mənfəət müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətini hərtərəfli ifadə edir.

Hər bir müəssisənin, eləcə də tədqiqat işi aparılan təşkilatın kompleksliyini və sistemliliyini düzgün tərtib etdikdə onun maliyyə nəticələrinin təhlili üzrə yeni metodikalar işləyib hazırlamaq mümkündür. Buna görə də, müasir dövrdə bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi vaxtda təkcə iqtisadi amillər deyil, sosial texnoloji və texniki amillər də nəzərə alınmalıdır. Yalnız bu qayda ilə təşkil olunan iqtisadi təhlil idarəetmə üçün zəruri hesab olunan informasiyaları əldə etməyə və praktiki nəticələri yaxşılaşdırmağa imkan verə bilər. Məhz buna görə də, yuxarıda qeyd edilənlər nəzərə alınaraq, ümumi balans mənfəətinin mövcud olan metoduna başqa aspektlərin daxil olunması məqsəduyğundur.

Aparılan praktiki nəticələrdən bizə məlumdur ki, müəssisənin son maliyyə nəticəsi hesab olunan mənfəətin amilli təhlili, mühasibat və statistika hesabatlarının məlumatlarından istifadə etməklə iriləşdirilmiş amillər əsasında aparılır. Buna görə də, müasir şəraitdə müəssisənin mənfəətinin amilli (çoxamilli) təhlili metodikasına maya dəyərinin aşağı endirilməsi və satışın həcmnin artması kimi amillərlə yanaşı elmi – texniki tərəqqi amilinin də daxil edilməsi çox mühüm effekt verə bilər. Bu təkcə, analitik nöqteyi – nəzərdən deyil, həm də müəssisənin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından da olduqca zəruridir.

İstehsalın texnoloji proseslərinin fasiləsiz təkmilləşdirildiyi və elmi – texniki tərəqqinin inkişaf etdiyi bir şəraitdə mənfəət inkişaf səviyyəsinə təsir edən göstəricilərin təhlil edilməsi metodikasına diqqət edilir. Ona görə ki, bu intensiv amillər həlledici təsirlər göstərərək texnika və texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və ehtiyatların keyfiyyət xarakteristikalarının genişləndirilməsi ilə əlaqədar kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini özündə cəmləşdirir.

İqtisadi mexanizmin tərtib edilmə qaydasında yeni formalarının yaranması, kiçik və orta investisiyalar edən təşkilatların meydana gəlməsi, müxtəlif mülkiyyət

formalarına keçid və başqa amillər də təşkilatın fəaliyyət göstərməsindən əldə etdiyi mənfəətə öz təsirlərini göstərir. Bu da, ümumi balans mənfəətinin iqtisadi göstəricilər sistemində və onun təhlili metodikasında dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatına keçid istehsal, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin daha da yüksək səviyyədə təhlilinin aparılmasını tələb edir. Belə prosedura mənfəətin artırılması ehtiyatlarının axtarılmasına imkan verən göstəricilərin hazırlanmasının mühüm əhəmiyyəti vardır.

Onu da bildirməliyik ki, mənfəətin təhlil edilməsi mexanizminin müxtəlif aspektlərinin işlənilib hazırlanması ilə əlaqəli elmi tədqiqat işləri aparılsa da, təcrübədə və iqtisad elmində indiyə qədər mühüm amillərin iqtisadi məzmunlarına uyğun olaraq qiymətləndirilməsi və onların təsirinin hesablanması nümunəvi qaydası yoxdur. Belə metodikanın olmaması, müəssisədə müəyyənləşdirilən çatışmazlıqların azaldılması üçün qərarların işlənilib hazırlanmasına, təsərrüfat fəaliyyətinin son maliyyə göstəricilərini həqiqi qiymətləndirməyə və onun sosial, iqtisadi tərəflərinin qarşılıqlı əlaqəsini aşkar etməyə maneə olur.

Bazar münasibətləri şəraitində təşkilatın fəaliyyətinin son maliyyə göstəricisinin qiymətləndirilməsi və ətraflı öyrənilməsi kompleks təhlil aparılan zaman təsərrüfat fəaliyyətinin mühüm tərkib hissələrindən birinə çevrilir. Həmçinin, mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyektinin vergilərin tutulmasına keçid etməsi maliyyə nəticələrinin sistemli təhlilini çətinləşdirir və bununla əlaqədar mövcud metodikaya yeniliklərin olunması çətinlik kimi özünü biruzə verir.

Bizim fikrimizcə, sözügedən bu metodika mənfəətə təsir göstərən göstəricilərin daha sistemli və kompleks formada müəyyənləşdirilməsinə imkan yaratmalıdır.

Müasir dövrdə optimal idarəetmə qərarlarının müəyyənləşdirildiyi və qəbul olunduğu bir şəraitdə mənfəət göstəricisi təşkilatların inkişaf səmərəliliyini ifadə edən, təsərrüfat fəaliyyətinin sistemliliyini özündə əks etdirən mühüm göstəriciyə çevrilir.

Mənfəət təsərrüfat fəaliyyətinin kompleksliyini ifadə edən amil kimi həm müəssisənin sosial və iqtisadi inkişafının əsas maliyyələşdirmə mənbəyi kimi, həm də hökumət və yerli büdcənin gəlirlərinin formalaşdırılması amili kimi çıxış edir. Məhz buna görə də, müasir dövrdə mənfəətin daha da artırılması və təsərrüfat fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi üçün həm təsərrüfat subyektləri, həm də dövlət daima maraqlı olur.

Bildiyimiz kimi, müasir dövrdə bazar münasibətləri şəraitində mənfəət müəssisələrin öz xərclərini geri verməsi və gəlir qazanması, istehsal, koomersiya fəaliyyətlərinin son maliyyə nəticəsi kimi, iqtisadiyyatda mövcud olan dəyişiklikləri təcəssüm etdirir. Buna görə də, müəssisənin təsərrüfat – maliyyə fəaliyyəti kompleks təhlil edilən zaman təhlilin mənfəət və rentabelikdən başlanılması daha məqsədəuyğun sayılır.

Məlumdur ki, müasir dövrdə mənfəətin istifadəsini, bölüşdürülməsini və qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirən əsas amil onun idarə edilməsi hesab edilir. Çünki, mənfəətin idarə olunması həm vergi orqanları, kreditorlar, investorlar, həm də daxili istifadəçilər üçün vacib hesab edilir.

Buna görə də, tədris – metodik vəsaitlərdə və iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd edilən problemin vacibliyi əsas götürülərək onun formalaşmasının və istifadə olunmasının təhlilinin aşağıdakı mərhələlərdə aparılması təklif edilir.

Bizim fikrimizə görə, iqtisadi təhlilin sözügedən mərhələlər üzrə məqsədinə çatması aşağıda göstərilən vəzifələrin sistemli formada həll edilməsini tələb edir:

1. Mənfəət planının əsaslılığının təhlili və qiymətləndirilməsi.

2. Ümumi balans mənfəətinin tərkibinin, strukturunun öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi.
3. Məhsul satışından əldə edilən mənfəətə təsir göstərən amillərin müəyyən olunması və onların təsirinin hesablanması.
4. Mənfəətin həcmnin çoxaldılması ehtiyatlarının müəyyən olunması və təşkilatın gələcək inkişaf perspektivə nəzər yetirməklə onlardan istifadə üzrə tədbirlər planının işlənilib hazırlanması.[7, 2010, s.346]

Mənfəətin sözügedən bu göstəricilər üzrə təhlili üçün əsas obyekt bunlar hesab olunur:

1. məhsul,
2. satışın həcmi,
3. maliyyə nəticəsi,
4. satışdan kənar gəlir və itkilər,
5. ayrı – ayrı satış növlərində daxilolmalar,
6. sair satışdan əldə edilən mənfəət.

Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi və onun təhlili zamanı mənfəət və zərər haqqında hesabat (xərclərin funksiyası üzrə) (əlavə 4) formasından, biznes – planın məlumatlarından, həmçinin 601,611,702,731,801 nömrəli hesablar üzrə əks olunan mühasibat uçotu informasiyasından və başqa uçot reqistrlərindən istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

“Bazarstore” pərakəndə ticarət müəssisəsində maliyyə nəticələrinin beynəlxalq və milli uçot və hesabatının standartlarının tələblərinə uyğun uçotu və təhlilinin təşkili prinsipləri ilə tanış olduqdan sonra onun təkmilləşdirilməsinə dair aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar. Demək olar ki, müəssisədə uçot bazar iqtisadiyyatının, beynəlxalq və milli uçot standartlarının metod və üsulları səviyyədə qurulmuşdur.

Ticarət təşkilatlarının o cümlədən, “Bazarstore” pərakəndə ticarət müəssisəsinin öz funksiyasını yerinə yetirməsi, onun istehsal və digər müəssisələrlə qarşılıqlı münasibət qurmasından asılıdır. Bu münasibət ilk növbədə qeyd olunan müəssisələrdə onların bağlamış olduğu müqavilələrlə tənzimlənir. Adətən ticarət təşkilatlarına daxil olan mallar ticarət güzəşti, nəqliyyat xərcinin məbləği göstərilən tədiyyə tələbnaməsi, hesab faktura və s. sənədlərə əsasən mədaxil edilir. Bu sənədlər görə mallar mədaxil edilərkən ticarət güzəştləri uçot reqistrlərində əks etdirilir.

Təşkilatda satılmış mallara düşən ticarət güzəştinin hesablanması istehlakın təşkilinə dair Nazirlər Kabinetinin əsasnaməsi ilə tənzimlənir.

Tədavül xərclərinin sintetik uçotu digər ticarət təşkilatlarında olduğu kimi 701 № - li “Satışın maya dəyəri üzrə xərclər” hesabının müvafiq subhesabında aparılır. Tədavül xərclərinin analitik uçotu isə çoxqrafalı kartočkada aparılır. Həmin kartočkada hər xərc maddəsi üçün ayrıca sütun nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün ticarət təşkilatlarında olduğu kimi Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsində də planlaşdırılmayan gəlirlər 801 № - li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabın müvafiq subhesabının kreditində, 631 № - li “Maliyyə gəlirləri” hesabın debetində qeyd edilir. Planlaşdırılmayan itkilər isə 801 № - li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabın müvafiq subhesabının kreditində və 751 № - li “Maliyyə xərcləri” hesabının debetində yazılır. Ümumiyyətlə, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin

maliyyə nəticələrinin uçotu aparılan zaman 801 № - li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabından istifadə edilir.

Beləliklə, 801 № - li hesabın məlumatları ticarət müəssisəsinin rentabellik səviyyəsini müəyyənləşdirmək və gəlir, xərc və itkilərin miqdarı üzərində nəzarət etmək işinə xidmət edir.

Bazarstore pərakəndə ticarət müəssisəsində maliyyə nəticələrinin təhlili zamanı lazım olan göstəriciləri tərtib olunan bir sıra hesabat formalarından götürmək olar. Təşkilatın fəaliyyət nəticəsini ümumi şəkildə əks etdirən 2 № - li “Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında” hesabat forması maliyyə nəticələrinin hansı amillərin təsiri ilə yüksəldilməsini və ya aşağı düşməsinə, planlaşdırılmış gəlir və itkilərin ona təsir etməsini təyin etməyə imkan verir.

Hesabat formalarından istifadə edərək ticarət təşkilatında apardığımız maliyyə nəticələrinin təhlilindən aşağıdakı nəticələri əldə etmək olar.

Bazarstore ticarət müəssisəsində 2016 və 2017- ci illərdə mal dövriyyəsi plan üzrə müvafiq olaraq 14960 m. man. və 15080 m. man. nəzərdə tutulduğu halda, həqiqi olaraq mal dövriyyəsi müvafiq olaraq 14716,8 m. man. və 15235,2 m. man. yerinə yetirilmişdir. Yəni, 2016 – cı ildə mal dövriyyəsi planı 1.6 % kəsirlə, 2017 – ci ildə isə 1,+0 % artıqlanması ilə yerinə yetirilmişdir.

Təşkilatın ümumi gəlir planı, 2016 – cı ildə mal dövriyyəsinin aşağı düşməsi səbəbindən 3,7 % kəsirlə yerinə yetirilmişdir. 2017 – ci ildə isə orta güzəşt səviyyəsinin 0,24 % aşağı düşməsi nəticəsində ümumi gəlir planı 1125,2 m. man. nəzərdə tutulduğu halda, həqiqi olaraq 1101 m. man. yerinə yetirilmişdir.

2016 –cı ildə tədavül xərcləri 874,6 m. man. planlaşdırıldığı halda, həqiqi olaraq 841,2 m. man. olmuşdur. Buna səbəb orta xərc səviyyəsinin aşağı düşməsi və mal dövriyyəsi planının kəsirlə yerinə yetirilməsi olmuşdur. 2017 –ci ildə isə tədavül xərcləri 858,6 m. man. planlaşdırıldığı halda, 841,6 m. man. olmuşdur. Bu

mal dövriyyəsi həcmnin artması və orta xərc səviyyəsinin aşağı düşməsi nəticəsində əldə edilmişdir.

Göründüyü kimi, pərakəndə ticarət müəssisəsində mal dövriyyəsi, ümumi gəlir və tədavül xərcləri planlarının yerinə yetirilməsində olan dəyişikliklər nəticə etibarı ilə mənfəət planının 2016 –cı ildə 8,6 m. man. 2017 – ci ildə isə 7,2 m.man. kəsirlə yerinə yetirilməsinə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, magistr dissertasiyası işinin gedişi göstərdi ki, təsərrüfat fəaliyyətini təhlil etdiyimiz “Bazarstore” ticarət şəbəkəsində və bütün digər ticarət təşkilatlarında maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılması və onun səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün geniş imkanlar var və bunun üçün aşağıda verilən tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiq olar:

1. Mal dövriyyəsinin artırılması və bu sahədə plan tapşırıqlarının artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi həm ticarət güzəştləri məbləğinin artmasına, həm də bu güzəştlərlə tərs mütənasibdə olan tədavül xərclərinin aşağı salınmasına səbəb olar.

2. Məhsul satışının ümumi həcmində ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi getdikcə artır. Odur ki, bu malların hesabına mal dövriyyəsi həcmi xeyli artırmaq mümkündür.

3. Pərakəndə ticarətdə hələ də mal ehtiyatlarının qorunması, onların daşınması və satışa hazırlanması ilə əlaqədar çoxlu səmərəsiz tədavül xərcləri mövcuddur. Halbuki, yükdaşımanın mütərəqqi metodlarını tətbiq edərək bu məsrəfləri xeyli azaltmaq olar.

4. Ticarət təşkilatlarının bina və avadanlıqlardan istifadəyə görə ödədikləri icarə haqqlarının qədərini nizamlanması da aktualıq kəsb edir. Ticarət müəssisələri bu binaları icarə edərək sənayə müəssisələrinə artıq haqq verirlər. Bu səbəbdən də, icarə haqqlarının ödənilməsində Avropanın digər ölkələrində tətbiq olunan variantlardan istifadəsi məqsədəuyğun hesab edilir.

5. Tədavül xərclərinin stabil səviyyədə aparılması üçün idarəetmə uçotu sisteminin, i.e.d.prof. Q.Ə.Abbasovun təklif etdiyi “Məhsul istehsalı, məhsul buraxılışı və maliyyə nəticəsi” modulundan istifadə olunması daha məqsədəuyğun olar. Bu moduldan istifadə edərək həm məhsul istehsalına çəkilən məsrəflər, həm bu istehsaldan əldə olunan məhsulların satışı, həm də satışdan əldə olunan maliyyə nəticəsi haqqında dəqiq uçot məlumatları əldə etmək olar.

6. Hər bir ticarət obyektində maliyyə nəticəsini öz aidiyyatına aid etmək üçün gəlir və xərclərin i.e.d.prof. Q.Ə.Abbasovun, idarəetmə uçotunda tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilən “Məsuliyyət mərkəzləri və baş vermə yerləri üzrə uçot”-nun təşkil edilməsi təklifini də qəbul edib pərakəndə ticarət müəssisəsinin iş təcrübəsinə tətbiq etmək daha çox səmərə verər.

7. Məhsul və əmtəələrin analitikliyini təmin etməkdən ötrü onların beynəlxalq mühasibat uçotunda tətbiq olunan operativ (mühasibat) uçotu metodunun istifadə edilməsi daha səmərəli olar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Q.Ə. “Mühasibat uçotu”. Bakı. 2017
2. Abbasov Q. Ə. “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi”. Bakı. 2009.
3. Abbasov Q. Ə., Səbzəliyev S. M. və i. a. “Mühasibat (maliyyə) uçotu” . Bakı. 2003.
4. Abbasov Q. Ə., Səbzəliyev S. M. “Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı. 2015.
5. Abbasov Q. Ə., “Sıfırdan başlayan mühasibat (maliyyə) uçotu”. Bakı. 2013.
6. Abbasov Q. Ə. “Ticarətdə mühasibat uçotu” . Bakı. 1994.
7. Ağamalıyev M., Şükürov T. “Ticarət müəssisələrinin iqtisadiyyatı”. Bakı. 2010.
8. Feyzullabəyli İ. Ə. “Ticarətin iqtisadiyyatı” II hissə. Bakı. 2006.
9. Mahmudov İ. M., Zeynalov T. Ş., Quliyev F. M. “İqtisadi təhlil” . Bakı. 2003.
10. “Maliyyə və uçot” j. Bakı. 2000-2017.
11. “Maliyyə və uçot” j. Bakı. 2017/04.
12. “Maliyyə və uçot” j. Bakı. 2018/03.
13. Məmmədov İ.A., Abbasov İ.M., Cabbarov A.S. “Mühasibat uçotu (sahələr üzrə)”. Bakı. 2017.
14. Müslümov S. Y., Kazımov R. N. “Maliyyə təhlili”. Bakı. 2011.
15. Rzayev Q. R. “Mühasibat uçotu”. Bakı. 2008.
16. Sadıqov Ə.A. “Mühasibat uçotu” . Bakı. 2012.
17. Белоусов М. С., Дундуков П. С., Калупов В. Г. И др. Бухгалтерский учет в торговле, Издательство 3-Е, переработ. М. “Экономика” , 2004.

18. Мезинцев. П. В., Румянцева М. М., Голованова Л. Э., Фирер Р. А. Централизованные бухгалтерии в торговле, М. “Экономика” 2003.
19. Давыдов В. Централизация учета в торговле, М. “Финансы” , 2004.
20. Куприеенко А. Н. Журнально – ордерная форма учета в торговле, М. “Экономика” 2001.
21. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi..<https://www.stat.gov.az>.
<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=3699>
22. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının 30 yanvar 2017- ci ildə təsdiq etdiyi qərar.. www.maliyye.gov.az/
23. “Maliyyə hesabatlarının təqdimatı” adlı 1№-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı.. www.maliyye.gov.az/
24. 1№-li Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartı.. www.maliyye.gov.az/
25. 1№li Kommersiya Təşkilatları Üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı..www.maliyye.gov.az/.
26. www.muhasib-az.